

Saša Nedeljković¹

Filozofski fakultet

Odeljenje za etnologiju i antropologiju

PRILOG PROUČAVANJU EKONOMSKOG ASPEKTA AKULTURACIJE PRILIKOM PRIVREMENIH MIGRACIJA: EKONOMSKO PONAŠANJE SRBINA TOKOM STRUČNOG USAVRŠAVANJA U SAD*

Apstrakt: Prvih pet meseci 2011. godine proveo sam u SAD kao učesnik programa razmene stručnjaka. Tokom tog boravka uočio sam brojne procese, i bio sam im direktno izložen, koji se u širem smislu mogu svrstati u procese akulturacije. Budući da u našoj antropologiji nema mnogo radova o akulturacionim procesima kroz koje prolaze privremeni migranti iz Srbije u SAD, odlučio sam se da, putem autorefleksije, proučim pomenuti proces, i to sa posebnim naglaskom na njegov ekonomski aspekt.

Ključne reči: migracije, Srbija, SAD, ekonomija, etnicitet, akulturacija.

Svako putovanje i upoznavanje nove ili strane kulture nosi sa sobom, za kritički usmerenog, ali dobronamerno i objektivno raspoloženog autsajdera, pomešana osećanja i konfuzne utiske. Zato i boravak u SAD ljudi retko povezuju samo sa jednom predstavom, tj. retko taj boravak tumače u skladu sa samo jednim analitičkim sredstvom. Velika raznolikost i veliko bogatstvo koje nalazimo u toj zemlji, kako u kulturnom tako i u političkom i geografskom smislu, stvara od te zemlje potencijalnu paradigmu za mnoge fenomene i procese. Zbog toga je proučavanje SAD pravi intelektualni izazov, a boravak u SAD predstavlja vredno antropološko iskustvo, i potencijalni izvor vredne građe u više nego jednom smislu. Ipak, srpski antropolozi retko se odlučuju da boravak u SAD poistovete sa boravkom na terenu, i retko se odlučuju da

¹ snedeljk@f.bg.ac.rs

* Rad je rezultat istraživanja na projektu "Transformacija kulturnih identiteta u savremenoj Srbiji i Evropska unija", br. 177018, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

napišu nešto o životu u toj zemlji (vidi nešto o tome u Kovačević 2007). U nekoliko prethodnih radova pokušao sam da takvo shvatanje problematizujem, i ukážem na brojne mogućnosti koje ovakav "teren" nudi. Ovaj ogleđ je logičan i dosledan nastavak takvog nastojanja.

Jedan od problema u vezi sa proučavanjem SAD leži u tome što mnogo ljudi misli da o toj zemlji zna mnogo, ili dovoljno, iako tamo nikada nisu bili, ili su bili u samo jednom njenom delu, odnosno tamo su bili veoma kratko. Mediji nam nude pregršt informacija o toj zemlji, i mnogi ljudi ih nekritički sakupljaju i preslobodno tumače. Sa željom da moje predstave u vezi sa ovom zemljom podvrgnem ozbiljnoj i doslednoj proveru, upustio sam se u određenu vrstu avanture. Tokom prvih pet meseci 2011. godine boravio sam u SAD, u okviru programa razmene visokoškolskih nastavnika. Sa mnom su tamo jedno vreme boravili i članovi moje porodice, tako da smo jedno kratko vreme gradili svoj dom u sasvim novoj sredini. Stalno smo imali na umu da ćemo se vratiti u našu staru sredinu, što je bitno uticalo na naš odnos prema mnogim pitanjima. Razlog za moj odlazak u SAD bio je prvenstveno stručne prirode. Želeo sam da proučim američki visokoškolski sistem, da se usavršim u interaktivnom vođenju nastave. Sekundarni razlog mog boravka ticao se moje želje da upoznam kulturu SAD, da doživim nešto egzotično. Zbog toga sam se prijavio da učestvujem u programu stručnog usavršavanja visokoškolskih nastavnika u SAD. Moja baza je bila na Univerzitetu u Pitsburgu (Pensilvanija). Ovaj ogleđ je pokušaj da iskustva stečena tokom tog boravka, u formi studije slučaja, ponudim kao prilog za razumevanje kako posmatrane kulture, tako i izazova sa kojima se susreću ljudi koji tu kulturu posete.

Etničnost migracija i ekonomska akulturacija

Osnovni događaj, ili osnovno iskustvo tokom mog puta i boravka u SAD svakako je prelazak iz jedne u drugu sredinu: iz Srbije u SAD. To znači da moj boravak tamo nije moguće konceptualizovati i/ili kontekstualizovati izvan diskursa migracija. Sam prelazak nema, međutim, značenje sam po sebi. Da bi se taj prelazak razumeo, potrebno je dati mu značenje kroz razmatranje uzroka i posledica prelaska. Moj prvi izbor prilikom odabira analitičkog sredstva kod svakog naučnog razmatranja je, zbog mog primarnog polja istraživanja, "etnicitet".

Etnicitet je veoma povezan sa fenomenom migracija, od kojeg u suštini i direktno proističe. Jedan od postulata etniciteta jeste da se ne javlja u izolaciji, odnosno da je potrebno da se ostvari interakcija sa drugom zajednicom kako bi se etnicitet uobličio, aktivirao i bitnije uticao na ponašanje ljudi. Migracije su prava prilika da se etnicitet aktivira, jer se prilikom preseljenja na neko udaljeno mesto gotovo sigurno srećemo sa pripadnicima zajednica koje su

različite od naše. Etnički odnosi se tako javljaju kao paradigma migracije i akulturacije, i obrnuto, jer je međuetnička interakcija gotovo uvek, na izvestan način, i interkulturalna interakcija. Ovo "na izvestan način", ipak, govori nam da je prethodna tvrdnja prilično problematična. Granice etničkih grupa i granice kulturnih obrazaca se ne podudaraju uvek, a etnicitet osim kulturne poseduje i društvenu i političku dimenziju, pa je potrebno biti jako oprezan prilikom prevođenja diskursa akulturacije u diskurs etniciteta. U akulturaciji ima mnogo toga što ne spada u domen etničkih odnosa, odnosno, akulturacija ne može u potpunosti da obuhvati svu složenost etničkih odnosa i procesa. Prepoznavanje, izdvajanje, sistematizacija i proučavanje različitih aspekata i dimenzija akulturacije stoga su veoma važna i zanimljiva pitanja antropološkog proučavanja migracija (vidi, na primer, Clayton 2007).

Preseljenje iz stare sredine (zemlja porekla ili stalnog prebivališta) u novu sredinu (zemlja prijema ili zemlja domaćin) podrazumeva brojne promene u mnogim aspektima života, odnosno delimičnu ili potpunu promenu kulturnog obrasca, društvene prakse i/ili stila života; taj proces susreta i interakcije sa novim kulturnim obrascem najčešće se naziva "akulturacija" (o nekim terminološkim problemima vidi Živković i drugi 1995). Prelazak, međutim, označava istovremeno i delimični ili potpuni prekid odnosa sa starim društvom, i uspostavljanje odnosa u novom društvu; ovaj vid uključivanja u novo društvo najčešće se naziva "integracija". Problem akulturacije sastoji se od nekoliko faza, a potpuni pozitivni model ponuđen u starijoj sociološkoj literaturi izgleda ovako: kontakt, komunikacija, kompeticija, akomodacija i integracija i/ili asimilacija (vidi Driedger 1980). Ovaj model podrazumeva da postoji početni otpor akulturaciji i/ili integraciji, koji će se na kraju neminovno završiti uključivanjem u novo društvo i prihvatanjem bar osnovnih kulturnih normi; zato ga uslovno nazivamo pozitivnim. Model uključivanja u novu sredinu zavisi od više faktora, pa može da izgleda i znatno drugačije. Kako će teći interakcija između migranta i njegove nove sredine zavisi od namera imigranta, od karakteristike zemlje prijema, od stepena razlika između zemlje porekla i zemlje prijema, od tipa migracije, od statusa i obrazovanja migranta itd. Zato u mnogim slučajevima nalazimo nepotpuni model akulturacije i integracije, odnosno nalazimo različite stepene udaljenosti od idealnog pozitivnog modela koji je prethodno prikazan. Tako u nekim slučajevima nailazimo na izostanak prvobitne rezistencije, te stoga i na nepostojanje faze kompeticije, a nakon faze akomodacije može, umesto asimilacije, da sledi faza etničkog pluralizma i/ili rezistencije. Integracija i rezistencija, s jedne strane, i asimilacija i etnički pluralizam, s druge strane, ukazuju na dva aspekta akulturacije: na socijalni, s jedne strane, i na kulturni, s druge strane. Pojmovi integracije i rezistencije govore nam da li je došlo do uključivanja u društvo, ali nam ne govore jasno da li je, na koji način i u kojoj meri došlo do prihvatanja novog kulturnog obrasca. Pojmovi asimilacije i etničkog pluralizma govore o tome šta se dogo-

dilo u kulturološkom smislu, ali nisu sasvim pouzdani ako hoćemo na osnovu njih da utvrdimo da li je i na koji način došlo do uključivanja u društvene procese. Zato je proces akulturacije neophodno razložiti na više dimenzija, što se u naučnoj literaturi čini podelom na strukturalnu i kulturalnu dimenziju. Pojmovi integracije i rezistencije odnose se tako pretežno na strukturalnu dimenziju akulturacije², a pojmovi asimilacije ili etničkog mozaika više govore o kulturalnoj dimenziji. Asimilacija i etnički mozaik, ili etnički pluralizam, govore nam da postoje različiti stepeni insistiranja na svojoj tradicionalnoj kulturi, tj. različiti stepeni prihvatanja nove kulture.

Pomenuti model u sebi krije i druge probleme. Dok integracija i asimilacija sugerišu da društveni i kulturni procesi nužno moraju da se završe beskonfliktnim stanjem, rezistencija i pluralizam to dovode u pitanje. Faza kompeticije, odnosno faza konflikta, putem čuvanja svog tradicionalnog obrasca i distanciranja u odnosu na preovlađujući obrazac, može se produžiti u nedogled, tako da akulturaciju mnogi autori označavaju sintagmom "razvoj neusaglasivih". Ta teorija konflikta zasniva se na ideji da je konflikt konstanta u društvenim odnosima a ne incident, i da su faze harmonije, bez konflikta, u stvari diskontinuiteti, ono što prekida kontinuitet konflikata. Konflikti su, u skladu sa tim, osnovni pokretači društvenog razvoja, pratioci zdravog i normalnog stanja društva, jer vrlo često donose rešenja i oslobađaju društvo od napetosti. Pomenuta šema još je problematičnija za upotrebu ukoliko je reč o privremenim migracijama, odnosno ukoliko se radi o boravku u stranoj sredini koja ima ograničeni rok trajanja, i nakon koje je izvesno da će se migrant vratiti u svoju staru sredinu. To ne znači da tada pomenuta šema nije primenljiva, nego da bi trebalo da se u nju unesu izvesne modifikacije.

Kao što je već nagovešteno, migracije ne moraju biti razmatrane samo kroz diskurs kulture; mnogi autori smatraju da nisu svi procesi jednako razumljivi ako se kao teorijski ključ koristi pojam "kultura". U tom smislu kao alternativno analitičko sredstvo može da se koristi pojam "društvo", odnosno pojam "socijalizacija". Meni je veoma teško da teorijski razlučim domene kulture i društva, ali se razlog za opredeljivanje za jedan ili drugi pojam može tražiti u pripadnosti drugačijoj disciplinarnoj tradiciji, odnosno u drugačijoj perspektivi. Za razliku od antropologa, sociolozi su u prošlosti, sasvim razumljivo, više potencirali pojam socijalizacije prilikom proučavanja migracija,

² Strukturalna akulturacija odvija se na dva osnovna nivoa interakcije: primarnom (neformalnom) i sekundarnom (formalnom). Primarna akulturacija odnosi se na pitanje u kojoj je meri etnicitet važna varijabla u interakciji u intimnim i/ili bliskim odnosima, a sekundarna postavlja pitanje dostupnosti ključnih društvenih institucija (ekonomske institucije, politika, obrazovanje), bez obzira na etnicitet. Taj nivo znači da ne postoji nikakav pravni oblik diskriminacije prema manjinskim skupinama. Međutim, ta dva nivoa akulturacije ne moraju biti u korelaciji (vidi Živković i drugi 1995, 26-27).

nego pojam akulturacije. Čak i kada su koristili pojam akulturacije, oni su ga implicitno smatrali delom ili varijantom pojma socijalizacije. Proces uključivanja u drugu zajednicu, prihvatanje njene kulture i napuštanje, delimično ili potpuno, kulturnog obrasca iz stare sredine, predstavlja se tako u velikom delu sociološke literature uz pomoć pojmova "forsirana socijalizacija", "desocijalizacija" i "resocijalizacija", koji označavaju različite faze tog procesa. Ovaj model najefikasniji je kada se primenjuje na mlade migrante ili migrante druge i treće generacije, odnosno na migrante koji su došli putem homogene migracije, tj. masovne migracije ili kolonizacije (vidi Davidović 1989). Prva faza u ovoj klasifikaciji označava pokušaj zajednice da se odupre kulturnom uticaju nove sredine, putem snažnog insistiranja na tradicionalnim kulturnim obrascima donetim iz zemlje porekla. Druga faza označava procese napuštanja tog starog obrasca, a treća faza odnosi se na prihvatanje novog obrasca. U ovoj šemi uočljivo je brkanje i poistovećivanje pojmova "društvo" i "kultura", odnosno "akulturacija" i "socijalizacija".³

Akulturacija može imati mnogo aspekata i dimenzija, budući da se ovim pojmom obuhvataju sve vrste i svi nivoi kulturnih dodira ili kulturnih promena. Akulturacija, kao što je već rečeno, može imati etničku dimenziju, ali to nije nužno. Pošto jedna etnička grupa obuhvata pojedince koji žive u sredinama sa različitim kulturom, i koji čak imaju i drugačiji stil života, moguće je da odnos između pripadnika iste zajednice bude predstavljen kroz problem akulturacije. S druge strane, moguće je da dve ili više etničkih grupa pripadaju jednom kulturnom obrascu, pa da komunikacija između pripadnika različitih zajednica opravdano ne bude razmatrana kroz akulturacijski diskurs (vidi Bandić 1997). Problem sa pojmom akulturacije jeste u tome što, pre nego što počnemo da se tim problemom bavimo, treba da definišemo pojam kulture, odnosno pojam kulturne promene. U ovom ogledu koristiću jednu praktičnu definiciju kulture, po kojoj je to suma svih ljudskih aktivnosti i dostignuća, odnosno celokupno ljudsko ponašanje (vidi Bart 1997, 213; takođe Fabijeti i drugi 2002). Kulturna promena

³ U ovoj terminološkoj zbrci zapažamo tri teorijska ključa koja se naizmenično javljaju u istoj ulozi: akulturacija, socijalizacija i integracija. Akulturacija se, u bukvalnom smislu, odnosi na stepen ostvarenih kulturnih kontakata i promena tokom susreta sa pripadnikom/pripadnicima druge kulture, socijalizacija bi bukvalno trebalo da se odnosi na prihvatanje apstraktnog principa društvenosti, kao i na usvajanje konkretnih društvenih normi i zakona, dok integracija ima neutralnu notu, i odnosi se na stepen uključenosti, kako u novo društvo, tako i u novi kulturni obrazac. Nemam nameru da tu zbrku ovim ogledom razrešim. Smatram da se ova tri pojma mogu koristiti kao sinonimi, u određenoj meri. U ovom radu koristiću pojam akulturacije, jer mi se čini da je on najbliži tome da objasni većinu fenomena i procesa u pogledu problema koji proučavam. Socijalizacija, sama za sebe, po mom mišljenju ne može da reši pitanje problema sa kojim se sreću migranti u pogledu uklapanja u novu socio-kulturnu sredinu, dok je integracija previše neodređen, te stoga i problematičan pojam.

se, u skladu sa tim, odnosi na promenu bilo kog konkretnog kulturnog elementa, odnosno na promenu celokupnog obrasca ponašanja. Na osnovu toga možemo reći da je ekonomsko ponašanje jedan od izraza prihvatanja određenog kulturnog obrasca ili pripadnosti jednom kulturnom obrascu. Ekonomsko ponašanje, indirektno, govori mnogo toga o tendencijama, potrebama, željama, interesima i identitetima jednog čoveka ili jedne grupe. Zato je proučavanje akulturacije kroz proučavanje ekonomskog ponašanja više nego opravdano.⁴ Uprkos tome, značaj ekonomskog ponašanja pri proučavanju etniciteta se u našoj antropologiji često prenebregava, i često se razmatra nezavisno od proučavanja kulturnog obrasca u užem smislu. To dovodi do znatno težeg prepoznavanja određenih kompleksa ili sindroma, kao i do znatno težeg uočavanja veza između različitih segmenata jednog kulturnog obrasca.

U razvijenim antropološkim tradicijama ekonomski aspekt etniciteta nije nepoznat problem ili nepoznato polje istraživanja (vidi Terzi 2011). On se naročito posmatra u ponašanju pripadnika manjinskih imigrantskih grupa, te se često razmatra uz pomoć diskursa akulturacije (vidi Legrain 2007, 117-132; takođe Pires and Stanton 2005). Pojedini aspekti problema etničnosti ekonomskog ponašanja ostali su, i u antropologiji razvijenih zemalja, donekle izvan vidokruga istraživača, naročito ako se ti aspekti tiču dešavanja na nivou aktera.

Iz svega iznetog moguće je naslutiti da su privremene migracije u udaljene krajeve kod nas jedan nedovoljno osvetljen fenomen, kao i da se etničnost ekonomskog ponašanja manjinskih imigrantskih skupina na individualnom nivou često zanemaruje od strane naših istraživača. Budući da sam se našao u poziciji u kojoj se ove dve relativno zanemarene teme susreću, odlučio sam da se pozabavim ovim problemima i da pružim određeni doprinos njihovom boljem razumevanju. Ovaj ogleđ je tako, na prvom mestu, rezultat potrebe da utvrdim kakvi se ekonomski procesi odvijaju na individualnom nivou tokom faze akulturacije prilikom privremenih migracija iz nerazvijene u razvijenu sredinu. Interesovalo me je kako se etnicitet kombinuje sa ekonomskom logikom, odnosno da li je, u kojoj meri i na koji način ekonomsko ponašanje pouzdan pokazatelj vrste i stepena akulturacijskih procesa.

Jedan deo svojih razmatranja na temu povezanosti etniciteta i ekonomije već sam izložio u jednom od prethodnih radova (vidi Nedeljković 2011). U njemu sam pokušao da proučim etnicitet ekonomskog ponašanja jednog srpskog emigranta u SAD. Međutim, tu je reč o stalnoj migraciji, i u tom radu nisam mogao direktno da proučim fazu prvobitne akulturacije, već sam neposredno posmatrao već oformljeni kombinovani kulturni obrazac koji se, između ostalog, i preko ekonomskog ponašanja može uočiti u životu jednog emigranta; fazu prvobitne akulturacije mogao sam u tom slučaju da proučavam samo preko narativa.

⁴ Ne bi se, međutim, svi istraživači složili sa ovom tezom, naročito danas, u doba "globalizacije" (vidi Erdei 2008, 312-316).

Ovaj rad tako predstavlja nastavak rada na problemima kombinovanja dva diskursa: etniciteta i ekonomije. Drugim rečima, da bih razumeo fenomen migracije, odnosno akulturacije, ja ću se koristiti pomenutim diskursima kao analitičkim sredstvima ili teorijsko-metodološkim ključevima.

Da bih to valjano uradio potrebno je, kao prvo, da prepoznam, izdvojim i definišem glavne aktere ili faktore proučavanog procesa. To su, pre svega, zemlja porekla (kultura stare zajednice), zemlja prijema (kultura nove zajednice), migrant (lični faktori), i dodatni faktori (različiti odnosi, uticaji, procesi, pojave) (o tim faktorima vidi Đurđev 1995). U tom smislu potrebno je da opišem kulturni obrazac koji postoji kako u zemlji porekla tako i u zemlji prijema, odnosno da utvrdim ekonomsku logiku u svakoj od sredina koje su od uticaja na proučavani problem. Zatim, potrebno je da opišem osnovne karakteristike ekonomskog ponašanja subjekta proučavanja u zemlji porekla, kao i da ukratko ukažem na njegove vrednosne orijentacije, društveni status i tome slično. Zatim, kao drugo, neophodno je da izvršim etnografiju njegovog ekonomskog ponašanja u novoj sredini, da ukažem na njegove dileme, strahove i perspektive, kako bi se video značaj i značenje ostvarene ekonomske transformacije. U tu svrhu podeliću akulturaciju na strukturalnu i kulturalnu dimenziju, kako bih posebno proučio stepen uključenosti u društvo i mogućnost uticaja na procese u tom društvu, s jedne strane, i stepen ostvarenih kontakata i kulturnih promena koje su nastale tokom te akulturacije (vidi o ovakvoj metodološkoj postavci više u Driedger 1980). Zbog složenosti pojedinih od ovih pitanja, i zbog ograničenog prostora, ja ću im se posvetiti samo delimično, samo onoliko koliko je to neophodno.

Posebna pitanja koja su mi se nametala tokom ovog razmatranja bila su sledeća: kako se preko zarade i potrošnje očitava životni stil, a preko njega kulturni obrazac i identitetska formula? Kako vrednosti nasledene iz primarne kulture utiču na konceptualizaciju problema štednje, odnosno problema rasipništva u novoj sredini? Kako se putem bazičnog kulturnog obrasca konstruišu prioriteti u potrošnji? Kako se preko diskursa potrošnje može iščitati podela na koncept primarnih i neophodnih potreba, s jedne strane, i koncepte želja ili luksuza, s druge strane?

Drugi cilj ovog oglada ima angažovaniju notu. Osim što su pomenuti problemi, ekonomski aspekt akulturacije i etničnost ekonomskog ponašanja, zanemareni u teorijskom ili naučnom smislu, o ekonomskom ponašanju Srba u SAD postoji prilično neznanje, odnosno velika praktična zainteresovanost za osnovna uputstva ili smernice. Osim izvesnih turističkih izveštaja i ostvarenja popularne kulture (film, muzika) koji su nedosledni, nedovoljno informativni i skloni senzacionalizmu, gotovo da ne postoji iscrpni vodič koji bi ljude praktično pripremio za izazove svakodnevnog života na toj poželjnoj destinaciji. Zato je ovaj ogled jedan pokušaj da se tome pristupi profesionalno, dosledno,

sistematski, da se objedine lična iskustva iz prve ruke sa naučnim pristupom u izlaganju i sistematizaciji svih relevantnih činjenica.

Treći cilj se tiče moje opsesije u poslednjih nekoliko godina da lična iskustva pretvorim u naučnu građu, i da na osnovu nje, uz pomoć iskustva iz prve ruke, steknem uvide u dublje nivoe proučavanog problema. Namera mi je, zato, da ovim ogledom ponovo skrenem pažnju na značaj ličnih iskustava istraživača i na njihovu upotrebljivost u naučne svrhe, da ukažem na moguća teorijsko-metodološka rešenja problema sistematizacije sopstvenih iskustava i njihove analize. Pitanje mogućeg stepena autorefleksivnosti, kao i iskrenosti, objektivnosti ili kredibiliteta, ne mogu se u tom smislu zaobići.

Kulturne razlike između sredine porekla i sredine prijema

Polazeći od pretpostavke da su ekonomske razlike u suštini kulturne razlike, tj. da pravila koja postoje u ekonomskom ponašanju imaju svoj uzrok u prihvatanju određenog kulturnog obrasca, pokušaću da napravim siluetu razlika između zemlje prijema i zemlje porekla.

Mnogi bi na prvi pogled rekli da Srbija, moja zemlja porekla ili zemlja stalnog prebivališta, i SAD, moja privremena zemlja domaćin ili zemlja prijema, pripadaju istom civilizacijskom krugu. To se može dokazivati na više načina: obe sredine imaju rasno identičnu dominantnu struju ("beli etnicitet", vidi Živković i drugi 1990, 40), i sličnu religijsku dominantnu struju (hrišćanstvo), obe sredine se u političkom smislu pretežno oslanjaju na nasleđe ili dostignuća antičke Grčke ili antičkog Rima, preovlađajući umetnički stil se gradi na nasleđu evropske umetnosti od srednjeg veka naovamo itd. Iako bi moglo da se učini da su ove sličnosti previše infrastrukturne ili superstrukturne da bi bile upotrebljive u svrhu tumačenja ponašanja, one čine jaku osnovu za međusobna upoređenja i identifikaciju. To praktično znači da kulturne razlike između Srbije i SAD nisu tog stepena da onemogućavaju međusobno razumevanje ili da bitno smanjuju mogućnost čoveka iz Srbije da aktivno i efikasno učestvuje u životu u SAD. Međutim, razlike koje postoje nisu zanemarljive, i svako ko prelazi iz jedne u drugu sredinu se suočava sa brojnim iskušenjima ili izazovima.⁵ Hantington je svojevremeno pisao da pravoslavne slovenske ze-

⁵ Da nije tako, učesnicima ovog i sličnih programa razmene ne bi se davale obimne i iscrpne brošure za lakše snalaženje u američkom društvu i američkoj kulturi (vidi JFDP U.S. Handbook 2010). U njima se nalaze uputstva za komunikaciju, za obavljanje osnovnih administrativnih poslova itd. Značaj akulturacije istaknut je u programu u kojem sam učestvovao sa tri postupka davanja stipendija: pre odlaska u SAD imali smo pripremu za život u SAD u trajanju od dva dana, tokom koje smo se upoznavali sa osnovnim vrednostima i karakteristikama nove sredine; slično upoznavanje smo

mlje ne pripadaju istoj civilizaciji kojoj pripadaju katoličke ili protestantske zemlje (vidi Huntington 1993). To su, ipak, samo uopštene odredbe koje zahtevaju iscrpnu argumentaciju, i ja ću ovde ukazati na nekoliko činjenica koje donekle, i samo u određenom smislu, mogu da podrže Huntingtonovu tezu.

I SAD i Srbija su multietničke sredine, s tim da bi se za SAD moglo reći da su u većoj meri i multikulturalna sredina od Srbije. Stepenn prožimanja, ili stepenn uzajamnog uticaja, različitih kultura veći je u SAD nego u Srbiji, što je posledica delovanja većeg broja faktora. Kulturna i/ili etnička raznolikost je u SAD u velikoj meri novovekovni fenomen; to je posledica industrijske revolucije i savremenih migracija radnika. Problem multietničnosti u Srbiji bazira se, između ostalog, na mnogim nerešenim srednjovekovnim pitanjima, pa čak i na nekim starovekovnim pitanjima, pa nije tako jednostavan za konceptualizaciju i kontekstualizaciju. Međutim, nije samo veća kulturna raznolikost to što čini razliku između ove dve sredine. Preovlađujući kulturni obrazac u SAD još uvek sadrži neke specifičnosti koje, u velikoj meri, proizlaze iz činjenice da su SAD projekat Angloamerikanaca, pre svega. Zato su preovlađujući ukusi, mirisi, arhitektura, kultura stanovanja, radna etika, porodični i srodnički odnosi, odnos prema religiji, drugačiji u SAD nego u Srbiji, mada ne i neuporedivi. Svaki useljenik u SAD iz Srbije, na primer, mora da se suoči sa brojnim drugačijim standardima i merama, koje se umnogome zasnivaju na britanskom kulturnom nasleđu. Prilikom kupovine namirnica treba preračunavati kilograme u funte, prilikom merenja temperature treba pretvarati celzijuse u farenhajte, prilikom putovanja prevoditi kilometre u milje, prilikom merenja visine metre treba pretvarati u stope, centimetre u inče i sl. Prilikom korišćenja električnih aparata treba voditi računa da je napon struje u američkim utičnicama drugačiji od napona u većini evropskih utičnica (130 V prema 220V). Drugačije su izražene i veličine odeće i obuće. Osim ovih kulturnih razlika tehničke prirode, postoje i razlike koje proizlaze iz geografske udaljenosti, koje proizvode vrlo jasne "objektivne" efekte: drugačija je klima, drugačija je vremenska zona, drugačija je geomorfološka struktura itd. Te razlike imaju efekat samo ukoliko te dve sredine komuniciraju; ukoliko svaka ostane usmerena isključivo na sebe, te su razlike nevažne, jer ih akteri nisu svesni. Svaki useljenik iz Srbije prilikom komunikacije sa rodbinom u Srbiji, na primer, uvek mora preračunavati vremensku razliku, kako bi bio siguran da su njegovi rođaci ili prijatelji budni, odnosno kako bi utvrdio da li je sa njima u tom trenutku moguće ili da li je "kulturno" komunicirati. Kada ne bi imao rodbinu u Srbiji, stanovnik SAD bi jednostavno merio dane i noći, i uzimao ih zdravo za gotovo.

imali i prilikom dolaska u SAD, kada smo svi mi dobitnici stipendija proveli četiri dana u Kansasu; na kraju programa proveli smo tri dana u Vašingtonu, na nekoj vrsti pripreme za povratak u našu staru sredinu. Iako se sve ovo može činiti preterano i ne baš neophodno, ipak je bilo jako korisno.

Razlike se mogu naći i u etosu, ustrojstvu i funkcionisanju društva. Građanska ideologija koja je u osnovi američke nacije u teoriji se često smatra opozitnom etničnosti koju nalazimo u osnovi srpske nacije (o teorijskim aspektima ovog problema vidi Smit 1998). Te razlike vremenom postaju sve manje, ali se još ne može nazreti momenat kada će se izgubiti. Dve zemlje koje poredimo razlikuju se u potpunosti po svom statusu u međunarodnoj zajednici, kao i po svom načinu ponašanja u međunarodnim odnosima. Moderni oblici kolonijalizma i liberalni kapitalizam, povezan sa globalnom prisutnošću i trendseterskom pozicijom, koju nalazimo u slučaju SAD, stoji naspram evropske provincijalnosti, regionalne usmerenosti, duboke opterećenosti istorijom i konstantne ekonomske krize i krize identiteta u poslednjih više od pola veka, što nalazimo u Srbiji. Temeljne kulturne razlike se ogledaju u odnosu prema ideji društva i u konceptualizaciji njegovog funkcionisanja. Mnoge stvari koje su u društvenom životu Srbije nedefinisane ili su ostavljene akterima da ih uobliče ili reše međusobnim dogovorom, u SAD su prilično institucionalizovane a njihovo rešenje je nametnuto i standardizovano (vidi JFDP U.S. Handbook 2010, 7). Sloboda koja se oseća u izvesnom domenu društvenih odnosa u Srbiji, gde se javlja tolerantnost, fleksibilnost i/ili neuređenost, u SAD ne postoji: odnosi su uglavnom strogo kontrolisani i uređeni. Većina propisa u SAD je internalizovana, i postoji autocenzura ili samoprisila da se određeni propisi poštuju. Postoji velika izvesnost da će prekršilac normi biti otkriven i strogo kažnjen; u tom smislu treba pogledati i uporediti visinu kazni za teške zločine u SAD i Srbiji. Pri svemu tome, naglasak je stavljen na ličnu odgovornost, koja se nalazi na neprekidnoj proveru; u Srbiji institucija lične odgovornosti je konstantno na iskušenju, i od države se očekuje da uredi sve odnose putem savršenih zakona, a dok se to ne desi postoji veliki prostor za nesputano delovanje po slobodnoj volji. Uređenost mnogih oblasti života u SAD je takva da nije moguće graditi lični odnos prema tome, odnosno nije moguće tražiti svoj put ka rešenju određenih problema.

Sve napred rečeno teško je plastično prikazati preko jednog ili nekoliko primera. Ipak, preko jednog primera je moguće nagovestiti stepen razlika između dve sredine. Plaćanje vožnji, odnosno kupvina karti u javnom gradskom prevozu je jedan od paradigmatičnih primera. U Srbiji, pre svega u Beogradu, postoje neuspeli višedecenijski pokušaji da se problem naplaćivanja karata u javnom gradskom prevozu reši. Sistem naplate je prošao kroz brojne revizije i promene, ali rešenja još uvek nema. Veliki broj ljudi ne želi da plati kartu, odnosno u stanju je da uspešno izbegava naplatu kazni. Razlozi za to su brojni. Kao prvo, veliki broj ljudi zaista ima finansijskih problema i nije u mogućnosti da uvek kupuje kartu. To je posledica neusklađenosti visine cene karte sa visinom prosečne zarade. Kao drugo, sistem kontrole i kažnjavanja je u Srbiji veoma neefikasan, jer državne institucije, ili državni činovnici, ne rade svoj posao kako treba, a zakoni nisu prilagođeni uslovima; kontrolori u javnom prevozu nemaju prava da legitimišu ljude, a neplaćanje karte ne smatra se zakonskim prekršajem. Ljudi

ne smatraju da imaju obavezu da plate, i smatraju da javno preduzeće nema moralno pravo da naplaćuje usluge koje pruža. Jednim delom takav stav proizlazi iz mentalnog i moralnog nasleđa socijalističkog uređenja, gde je fenomen lične odgovornosti i društvene obaveze problematično konceptualizovan. S druge strane, u SAD postoji sistem naplate karti u javnom gradskom prevozu koji izgleda prilično jednostavno, i koji je davno ustanovljen, a opet je veoma efikasan. Svi putnici ulaze na prednja vrata autobusa i plaćaju kartu vozaču, i nema onih koji se izvlače bez plaćanja. Niko se na taj sistem ne buni, i niko u tome ne vidi ništa neprirodno. Iako je SAD zemlja u kojoj se potencira lična odgovornost, u ovom slučaju se instituciji lične odgovornosti ne prepušta da reši problem; svi prolaze pored vozača koji kontroliše da li imaju kartu. Nema nikakve potrebe za posebnom kontrolom. U Srbiji sve je prepušteno samim ljudima da odluče da li će da kupe ili ponište kartu. Oni se oslanjaju na sreću u pogledu toga da li će kontrola naići ili neće. A ako ih kontrola uhvati i napiše im kaznu, prestupnici se oslanjaju na neefikasan sistem i loše zakone koji ne proizvode uslove da se kazne naplate ili da se prestup na drugi način sankcioniše. Tom neefikasnošću se, na izvestan način, kupuje socijalni mir, ali istovremeno dovodi i do potpune neuređenosti međuljudskih odnosa, što proizvodi dileme i kod onih koji redovno izmiruju obaveze. Naravno, problem ima još dimenzija: mnogo manje ljudi se u SAD vozi gradskim prevozom, što dovodi do toga da sistem nije preopterećen i da nema velikih gužvi. To je posledica činjenice da više ljudi u SAD ima svoja kola i da se njima prevozi. Međutim, to ne objašnjava suštinsku razliku u odnosu prema ovom problemu, koji se mora razmatrati kao kulturni, a ne kao ekonomski fenomen.⁶

Modelovanje konkretnog migracionog procesa

Dve zemlje koje se nalaze u ovom procesu, SAD i Srbija, bitno se razlikuju i po svojim karakteristikama u vezi sa migracijama. Ukoliko migracije posmatramo kroz ekonomski diskurs, SAD su gotovo isključivo imigrantska sredina, dok je Srbija poslednjih decenija gotovo isključivo emigrantska sredina. Osim toga,

⁶ Nivo uređenosti ljudskih odnosa koji postoji u SAD nekada je fascinantno. Jedna od stvari na koju su me upozorili kada sam iznajmljivao kola jeste da, ukoliko me zaustavi saobraćajna policija, nikako ne izlazim iz kola. Moram da ostanem na svom mestu i sačekam da policajac dođe i legitimiše me; tek ukoliko on zatraži, smem da izađem iz vozila. U suprotnom, ukoliko samoinicijativno pokušam da napustim svoje vozilo, rizikujem da budem ustreljen. To znaju svi učesnici u saobraćaju u SAD. U Srbiji takav definisan sistem propisa u komunikaciji sa službenim licem ne postoji, i teško ga je zamisliti. Meni se često u Srbiji dešava da u takvim situacijama odmah napustim vozilo i pokušam da se sa saobraćajem objasnim.

migracije u SAD su selektivne; imigranti koji dolaze u SAD su veoma često, ne i isključivo, kvalitetniji deo populacije svoje zemlje od onog koji u zemlji porekla ostaje. To znači da se u SAD sele visokokvalifikovani stručnjaci, obrazovani ljudi, pa i bogati pojedinci. Iz Srbije se upravo takva struktura ljudi i seli; to znači da su migracije iz Srbije takođe selektivne, i da sa sobom odnose, ako ne najbolje, ono bar dobre kadrove. Razlozi za dolazak u SAD su gotovo isključivo ekonomske i profesionalne prirode, mada ima useljenika koji dolaze i iz političkih razloga; razlozi za iseljenje iz Srbije isto su tako gotovo isključivo ekonomske i profesionalne prirode, mada nije tako mali broj onih koji su bliskoj prošlosti odlazili zbog političkih razloga. Ljudi su se iz Srbije iseljavali i zbog nemaštine, ali i zbog straha od rata ili zbog straha od represivnog režima. U SAD danas nema organizovanih masovnih imigracija, već je reč o pojedinačnim migracijama. Takav je slučaj i sa Srbijom, samo u obrnutom smislu; iz nje se iseljavaju pojedinci, a ne veće organizovane grupe. Međutim, Srbija, ako koristimo politički diskurs, nije isključivo emigracijska sredina, kao što to izgleda ako koristimo ekonomski diskurs. U Srbiju se ulilo mnogo stanovnika Hrvatske i Bosne i Hercegovine koji su, bežeći od ratova tokom devedesetih godina prošlog veka, došli i tu ostali; Srbija je za njih matica koja ih je primila i zaštitila. Ono u čemu se Srbija razlikuje od SAD u pogledu imigracijske politike jeste da Srbija gotovo isključivo privlači pripadnike srpske nacije, dok SAD privlače pripadnike svih nacija, u gotovo jednakoj meri.

Sve do sada rečeno odnosi se na stalne migracije. Kada je reč o privremenim migracijama, stvar stoji donekle drugačije, mada suština ostaje ista. SAD su i u tom smislu imigrantska sredina, ali ne isključivo; veliki migratorni talasi iz SAD, u vidu turističkih grupa ili grupa eksperata koji rade kao savetnici u raznim oblastima društva, zapljuskuju sve oblasti sveta. U SAD, u vidu privremenih migracija, dolazi mnogo organizovanih grupa, što znači da postoje snažne sezonske migracije. Te talase migracije uglavnom čine turisti, studenti i stručnjaci koji dolaze na studiranje ili usavršavanje. Te migracije su još u većoj meri selektivne nego stalne, jer u SAD na usavršavanje ili studiranje mogu da dođu samo dobri studenti i stručnjaci. S druge strane, turističko putovanje u SAD sebi može da priušti samo u ekonomskom smislu dobrostojeći čovek, odnosno dobrostojeća porodica. Migracije koje se kreću ka SAD najčešće su direktne, s tim da postoji kratko zadržavanje migranata na putu ka SAD u nekoj od zemalja koje imaju direktnu avionsku liniju ka nekom od gradova u SAD. To znači da se migranti iz Srbije kraće ili duže zadržavaju u Nemačkoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Mađarskoj, Poljskoj itd.

Model migracija se vrši i putem sistematizacije faktora koji utiču na tok migracije. Osnovna sistematizacija se vrši podelom uzroka migracija na pull (privlačne) i push (odbijajuće) faktore (vidi Đurđev 1995). SAD su privlačne srpskim migrantima iz više razloga: bolja mogućnost zaposlenja, bolja mogućnost usavršavanja, stabilnije društvo, bolji uslovi školovanja i studiranja, više zarade,

bolja klima u pojedinim delovima (Kalifornija, Florida) itd. Srbija je nepoželjna istim tim migrantima zbog više stvari: nemogućnost sticanja kvalitetnog školovanja ili usavršavanja, nemogućnost zaposlenja, nestabilno društvo, niske zarade itd. SAD su na vrhu poželjnih destinacija u pogledu preseljenja, dok je Srbija na dnu. Iz svega iznetog vidimo da su Srbija i SAD dva pola migratornih talasa, i da su uzroci migracije uglavnom ekonomske prirode, pri čemu Srbija daje bolju strukturu svog stanovništva tokom te transakcije.

Uporedo sa ovim migracijskim tokom, dolazi do kontratoka u zemlji porekla. U Srbiju, odnosno u njene gradove koji su pretežno zahvaćeni ovim negativnim migracijskim trendom, dolazi do imigracije stanovništva iz ruralnih oblasti, Srba sa Kosova i Metohije i iz Bosne i Hercegovine. Oni popunjavaju veliki deo upražnjenih mesta koja su nastala preseljenjem stanovništva u SAD i druge zemlje zapada. Na taj način Srbija se neprekidno suočava sa problemom urbanizacije doseljenog stanovništva.⁷

Ekonomsko ponašanje u staroj sredini

Moj stil života i života moje porodice u Srbiji bio je donekle u granicama onoga što se naziva srednjom klasom. Život koji smo vodili u Srbiji bio je uslovljen našim primanjima, našom imovinom, našim statusom, željama i potrebama. U Srbiji sam bio profesor univerziteta, sa visokim prihodima, dopunjenim povremenim angažmanima sa strane. Za srpske prilike mogao bih da kažem da imam visoku platu, koja ipak nije u rangu najviših plata. To znači da ne mogu da kupim nova kola za gotovinu, kao i da podizanje kredita za stan predstavlja veliki rizik. Supruga mi je nezaposlena. Imamo dve nekretnine: mali stan u Beogradu, i nedovršenu kuću na placu od deset ari oko trideset kilometara od Beograda. Imamo automobil, prilično star, ali velik i skup za održavanje. Imamo dete, sa svim pratećim novčanim obavezama. Ja nemam žive roditelje, dok moja supruga ima roditelje koji ne mogu da nam pomognu u finansijskom smislu. Imamo nešto uštedevine, ali nedovoljno za bilo kakvo ozbiljno planiranje.

Što se tiče naših potreba i želja, one imaju nekoliko nivoa. Možemo ih podeliti na dugoročne i kratkoročne planove. Jedno vreme smo želeli da prodamo naš, i kupimo veći stan. Međutim, nepovoljni krediti i relativno mala suma novca koju bismo mogli da uštedimo kao polaznu osnovu nisu bili dovoljno stimulatívni faktori, pa smo odustali od te ideje. Planiramo kupovinu drugih kola, i kompletno renoviranje stana. Pomalo i polako sređujemo kuću izvan Beograda, koja je još daleko od bilo kakve stvarne upotrebe. Svake godine idemo na odmor, a jednom smo išli na put po Evropi. Povremeno posećujemo koncerte, po-

⁷ Šamir Amir naglašava da "emigracija od periferije čini periferiju periferije" (prema Živković i drugi 1995, 20).

Ekonomski aspekt akulturacije...

zorišne i bioskopske predstave, i povremeno večeramo u restoranu. Sve račune plaćamo na vreme. S jedne strane smo pazili na šta i kako trošimo novac. Naročito smo pokušavali da štedimo struju, pa smo pazili da uključujemo bojler i veš-mašinu samo po jeftinoj struji, a kafu i ručak smo spremali na plinskom rešou. Od takve prakse smo kasnije odustali, jer se pokazalo da ne daje očekivane rezultate u smislu štednje. Skupu garderobu smo kupovali na sniženjima. Zbog mog učešća u ratovima 90-tih godina imali smo subvenciju na račun za Info-stan. Dok smo na jednoj strani štedeli, na drugoj se ipak trošilo nepotrebno mnogo ili nekontrolisano. Jako mnogo para smo trošili na sajmovima knjiga. Zbog moje nepromišljenosti pre nekoliko godina smo kupili automobil sa velikom kubikažom, za čiju registraciju sam svake godine trošio neopravdano mnogo novca. Detetu smo kupovali kvalitetnu garderobu i kvalitetne igračke, ali smo imali jeftinija dečja kolica od većine građana Srbije. Na renoviranje kupatila u stanu potrošili smo mnogo novca jer smo hteli da ga uradimo tako da bude i originalno i izuzetno kvalitetno. Nekim rođacima smo novčano pomagali jer su ostali bez posla, ali smo od nekih drugih rođaka koji žive na selu dobijali dosta prehrambenih namirnica. U Srbiji smo, dakle, vodili jedan komotan život sa stalnim preračunavanjem. Nismo bili u stanju da u potpunosti kontrolišemo svoje prihode i rashode, tako da se naše ekonomsko ponašanje može označiti kao logično, ali nedovoljno dosledno.

Sistematizacija faza akulturacijskog procesa

Tokom mog boravka u SAD, moguće je izdvojiti tri faze. Fazu prilagođavanja, tokom koje sam bio sam, jer mi se porodica pridružila dva meseca kasnije, fazu zajedničkog boravka, tokom koje sam tamo bio sa porodicom, i fazu razrešavanja ili odvikavanja, tokom koje sam opet bio sam, jer je porodica morala da se vrati u Srbiju. Ove faze korespondiraju sa različitom logikom ekonomskog ponašanja. Prva faza obeležena je pokušajima da se nađe odgovarajući životni stil koji bi mi omogućio da u skladu sa sredstvima kojima sam raspolagao izvučem maksimalno uživanje, vidim što više i lišim se što manje stvari na koje sam navikao ili koje bih voleo da probam. Druga faza, faza zajedničkog boravka, može se označiti kao faza intenzivnog trošenja sredstava i intenzivnog sticanja iskustava, jer sam želeo da sa porodicom što više proputujem i što više uživam. Treća faza obeležena je svođenjem računa, i zadovoljavanjem manjih želja koje do tada nisam imao prilike da zadovoljim. Osim navedenih karakteristika, pomenute faze su se razlikovale i po stepenu moje uključenosti u društvo SAD, kao i po stepenu mojih obaveza. Tokom prve faze upoznao sam ljude, pribavljao dokumente potrebna da bih postao punopravni građanin (univerzitetska identifikaciona karta, socijalni sigurnosni broj, broj računa i bankovnu karticu, broj telefona i sl.). Utvrđivao sam parametre na osnovu kojih bi mogao da pra-

vim planove kako da provedem preostalo vreme, ispitivao granice svojih mogućnosti, konstruisao svoje okruženje i listu svojih prioriteta. U toj fazi moj životni stil se još uvek nije bio oformio, nisam imao stalne ili čvrste navike ni jasan ekonomski identitet. U drugoj fazi, koju sam morao da dočekam spremno zbog raznih administrativnih i praktičnih zahteva, imao sam izgrađen odnos prema stvarima i ljudima u priličnoj meri, mogao sam da planiram i izvodim konkretne projekte. Tada sam imao jasno definisane obaveze i čvrst, relativno nepromenljiv raspored. U trećoj fazi, obaveze su gotovo prestale, i ja sam mogao da provodim vreme po svom nahođenju, ali i u skladu sa malim sredstvima koja su mi preostala nakon faze intenzivnog trošenja.

Može se reći da se akulturacija odvijala u dve faze, tj. da su postojale dva povezana, ali nezavisna akulturacijska procesa. Moja prvobitna akulturacija ne može da se poistoveti sa akulturacijom cele porodice, jer smo se kao porodica susretali sa drugačijim izazovima od onih sa kojima sam se susretao kao samac. Kao član porodice ja sam morao da razmišljam i da se ponašam na potpuno drugačiji način, i da ponovo učim o kulturi nove sredine iz drugačije perspektive; ponovo sam morao da procenjujem šta je korisno i povoljno, šta je potrebno a šta moguće. Sa akulturacijom smo započeli, ipak, mnogo pre nego što smo oputovali i stigli u zemlju prijema; o životu u SAD smo slušali priče, ja sam kao učesnik programa imao i pripreme za život tamo, a tokom celog života gledali smo filmove, čitali knjige i stripove i slušali muziku koji su nas donekle pripremali za kulturne izazove u novoj sredini. Iako se u mom slučaju, odnosno u slučaju moje porodice može govoriti kao o pojedinačnoj migraciji, sticajem okolnosti smo bili u okruženju gde je bilo mnogo pripadnika srpske dijaspore. To znači da smo imali relativnu zaštitu i pomoć; ponašanje u novoj sredini, i stepen prihvatanja novog kulturnog obrasca, zavisi, između ostalog, i od brojnosti migrantske skupine. Iako smo otišli sami, mi smo bili u dodiru sa pripadnicima svoje zajednice, što je na izvestan način stvaralo osećaj da smo deo jedne masovne migracije. Mnoga iskustva nismo morali sami i direktno da stičemo, nego smo koristili iskustva pripadnika naše zajednice koji su već izvesno vreme živeli tamo. S druge strane, morali smo u mnogo slučajeva da odbacimo tuđa iskustva ili savete, i da sami gradimo svoj odnos prema kulturi nove sredine. Ponekad su članovi naše zajednice, na čije iskustvo smo želeli da se oslonimo, već jako dugo živeli u SAD, te su imali stil života koji je bio bliži američkom, nego srpskom, i to gotovo u svim aspektima. Pripadnici, uslovno govoreći, "naše dijaspore", osim toga, nisu bili samo Srbi iz Srbije, nego i Srbi iz Bosne, Crne Gore, Rumunije itd. Bez obzira na to što na papiru pripadamo istom narodu, mi smo doneli drugačije životne navike i usmerenost ka drugačijim proizvodima.⁸

⁸ Moj stanodavac, Srbin iz Rumunije, koji je u SAD došao osamdesetih godina prošlog veka, na primer, nije nikada pio tursku kafu u svojoj staroj sredini, i vrlo lako

Analiza kulturalne dimenzije ekonomskog ponašanja

U nameri da shvatim svoje ponašanje, odnosno sa željom da nešto naučim o sebi, ili da proverim da li se "objektivni" ekonomski pokazatelji poklapaju sa mojom ličnom slikom o meni, pokušaću da sistematizujem svoje ekonomsko ponašanje podelivši ga, kao prvo, na sredstva koja sam zarađivao, i stavke na koje sam sredstva trošio. Budući da sam od svoje matične institucije dobio plaćeno odsustvo, u Srbiji sam primao platu, dok sam u SAD novac dobijao u vidu stipendije, svakog 13. u mesecu, i to u iznosu od 1320 USD. Visina stipendije zavisila je od fondacije koja stipendiju dodeljuje, tj. od tipa programa u kome sam učestvovao, ali i od grada u kome sam bio smešten. Ja sam bio u Pitsburgu, u kome troškovi života jesu nešto veći od najsiromašnijih delova SAD, ali su daleko ispod Njujorka i Los Anđelesa. Zato su oni koji su odlazili u južne države (Alabama, na primer) dobijali oko 1200 USD, a oni koji su odlazili u Kaliforniju, tačnije na Berkli, dobijali blizu 2000 USD.⁹ Visina stipendije se razlikovala, ali su mogućnosti da se sa njima nešto konkretno uradi bile iste; u Kaliforniji su bili skuplji stanovi, prevoz, hrana itd. Pored toga, za nuždu, ja sam mogao da računam na novac koji sam poneo iz zemlje, negde oko 2000 USD,¹⁰ kao i na platu koju sam primao u Srbiji; imao sam plaćeno odsustvo. Imao sam mogućnost da dodatno zaradim novac u SAD, ali su uslovi za dodatnu zaradu bili izuzetno teški, pa mi se to nije isplatilo. Davalac stipendije je odobravao dodatni rad samo ukoliko bi bio vezan za moju struku, i ukoliko mesečna zarada ne prelazi 500 USD. U suprotnom, odbijalo bi mi se

je prihvatio običaj pijenja američke filter kafe, pa mu je bilo čudno što i ja na to ne mogu da se naviknem. Kada sam kupovao prehrambene proizvode, savetovao me je da kupujem proizvode koji su, po mom mišljenju, jako loši ili neodgovarajući, a koji su njemu bili dobri: kašasti sir koji je zamena za kajmak (kojeg oni nemaju), ulupana i pripremljena jaja za pravljenje kajgane i sl. U ulozi kulturnog vodiča, dakle, nije bio mnogo korisniji od nekog rođenog Amerikanca.

⁹ Jedan Jermenin, koji je pre mene stanovao u stanu koji sam uznamljivao, bio je učesnik jednog drugog programa razmene, koji se organizovao samo za stanovnike Gruzije i Jermenije, a njegova mesečna stipendija je bila za gotovo pedeset procenata veća od moje, za približno iste uslove. Fulbrajtova stipendija je takođe bila znatno veća od moje.

¹⁰ Tu količinu novca sam poneo zbog toga što je, prilikom spajanja porodice u sklopu ovog programa, neophodno ispuniti neke uslove: treba imati stan odgovarajuće veličine, i imati na računu količinu novca koja može da garantuje da će se učesnik programa adekvatno brinuti o svojoj porodici. To nije potrebno ukoliko porodica dolazi sa turističkom vizom; to se tada formalno ne smatra spajanjem porodice, i uslovi su znatno blaži, ali je ishod procesa dobijanja vize nešto neizvesniji. Zato smo se mi odlučili da moja supruga i ćerka dođu sa turističkom vizom, jer je ispunjavanje uslova za onu drugu varijantu bilo prekomplikovano a proces dobijanja vize prespor.

od stipendije sve što zaradim više od toga, pa bi rad bio neisplativ. Pored ovih prihoda, dobio sam od davaoca stipendije i sredstva koja sam mogao da trošim namenski; dobio sam 700 USD kako bih učestvovao na naučnoj konferenciji, na početku boravka sam dobio oko 200 USD kao bonus kako bih se lakše snašao, a na kraju boravka sam dobio i 50 USD za troškove dodatnog prtljaga u avionu. U prihode bi se uslovno mogle ubrojati i one stavke koje sam primio u vidu pomoći ili nature od svojih prijatelja u SAD. Recimo, moj stanodavac, koji je Srbin, često mi je kupovao voće, spremao večeru, davao mi da koristim njegovu veš-mašinu, pružao mi usluge prevoza do hipermarketa, pa čak mi davao i garderobu. Moje kolege su mi prilikom putovanja, kada sam iznajmljivao kola od rentakar agencije, besplatno ustupale dečje sedište i GPS uređaj; iznajmljivanje takvih stvari nije nimalo jeftino. Poznanici su me vodili na koncert ozbiljne muzike, pozivali na večere i sl.

Glavne ili stalne stavke na koje je novac u novoj sredini odlazio bile su: smeštaj, hrana, prevoz (putovanja), kupovina garderobe i suvenira, kupovina knjiga, provod. Smeštaj je mesečno iznosio 500 USD, s tim da je u tu cenu bila uračunata i struja, voda, grejanje, internet, TV i korišćenje veš mašine. Ove dve poslednje stavke, korišćenje veš mašine i TV, ne proističu iz običaja ili ugovora kao prethodne (u mnogim delovima SAD je običaj da kirija uključuje i struju, i grejanje i internet), nego su posledica činjenice da je moj stanodavac bio (i još je) Srbin, pa mi je iz rodoljubivih razloga činio uslugu.

U stanu koji smo iznajmili od aparata smo zatekli televizor, frižider, električni rešo, sat i mikrotalasnu pećnicu. Pošto nisam naviknut da koristim mikrotalasnu pećnicu, i smatram je izuzetno štetnom za zdravlje, požalio sam se stanodavcu da mi ne odgovara. On je vrlo velikodušno kupio pravu, klasičnu mini pećnicu.

Na hranu je odlazilo mnogo novca, a potrošnja u tom segmentu bila je obeležena mnogim praktičnim, ali i ideološkim činjenicama. Imali smo prilično problema sa doručkom, jer smo uvek morali da ga sami spremamo; u SAD, osim u Njujorku i Čikagu, verovatno nigde nema klasičnih pekara evropskog tipa, pa nikada sebi nismo mogli da priuštimo jeftin, lak i brz doručak koji bi se sastojao od bureka ili pogačica i jogurta; američki jogurt uopšte ne liči na evropski. S druge strane, prilikom naših boravaka u hotelu tokom turističkih putovanja mogli smo da prodemo vrlo jeftino za večeru. Na pumpama ili u malim prodavnicama moguće je kupiti smrznute pice, a u hotelima, čak i jako lošim, uvek imate mikrotalasnu peć u kojoj je to moguće ispeći. U SAD se uglavnom koristi kukuruzno ulje za spremanje jela. Mi smo, međutim, naviknuti na suncokretovo ulje, pa nam je miris koji ima kukuruzno ulje smetao. Zato smo u početku po svaku cenu hteli da nabavimo suncokretovo ulje, kojeg nema u velikim supermarketima. Ono se može naći u jugoslovenskim prodavnicama, a u slučaju Pitsburga jedina takva prodavnica nalazila se izvan grada, i do nje se nije moglo doći pešice ili gradskim pevozom. Osim što nije bilo lako nabaviti ga, ono nije

bilo ni jeftino; bilo je duplo skuplje od kukuruznog ulja i iznosilo je oko 4 USD za flašu. Kasnije smo shvatili da nam miris kukuruznog ulja baš i ne smeta previše, i da nam njegova cena mnogo više odgovara nego cena suncokretovog ulja, pa smo, kao i većina domicilnog stanovništva, koristili njega.

U početku mog boravka nisam sebi u kući mogao da spravljam tursku kafu. Nisam nigde mogao da kupim takvu kafu, a nisam imao ni džezvu. Američku filter kafu nisam mogao da pijem. Videći da se mučim, odnosno da mi je do toga stalo, moj stanodavac mi je preko svojih veza nabavio jednu otucanu džezvu, a u jugoslovenskoj radnji sam kupio kafu. Mogao sam da biram između srpske (Donkafa, Grand kafa), hrvatske (Franck) i bosanske (Sarajevska), pa sam odlučio da probam bosansku, koja je bila i nešto jeftinija od ostalih. Vlasnici radnje su inače bili Bosanci, tj. Bošnjaci. U toj radnji sam našao i ulje, i ajvar, i evropske čokolade, koje takođe nije lako naći u velikim prodavnicama. Jednom sam pozeleo da kupim flašu piva i da je kod kuće popijem. Sa iznenađenjem sam saznao da se alkohol može naći samo u specijalizovanim radnjama za prodaju alkohola, i da evropska piva uopšte nisu jeftina. Imali smo moralni problem i dodatne troškove i kada je ishrana deteta u pitanju. Naše dete tada još nije imalo dve godine, i često je pilo mleko i jelo plazma keks razmućen u mleku. Kupovali smo obično mleko, koje izgleda da ima određene pojačivače ukusa, a možda je bilo i puno antibiotika, pa je ćerka neprekidno htela da ga pije. Organsko mleko znatno je skuplje, i bilo nam je nedostupno kao namirnica na duži period.

Budući da je hleb u velikim marketima prilično loš, a u specijalizovanim radnjama jako skup, moja porodica i ja smo se opredelili da sami pečemo hleb: na to nas je nagonila kako potreba da jedemo hleb određene vrste i kvaliteta, na koji smo navikli u Srbiji, tako i činjenica da nije bilo važno koliko struje trošimo mesečno: potrošnja struje je, kao što sam već rekao, bila unapred ukalkulisana u kiriju. Naša ćerka je, opet, u Srbiji navikla da jede keks izdrobljen u mleku, a kako u američkim samouslugama nije bilo odgovarajuće vrste keksa (nešto slično Plazmi), mi smo to morali da kupujemo u jugoslovenskoj prodavnici.¹¹ Kada nismo bili u mogućnosti da odemo tamo, kupovali smo ono što je Plazmi bilo najbliže u nama dostupnim radnjama, a to je bio veoma skup nemački keks. Za svakodnevne nabavke služila nam je jedna italijanska prodavnica u blizini naše kuće. Ona je imala veoma kvalitetne sireve,

¹¹ U SAD skoro svaka zajednica ima svoje specijalizovane radnje. Za prostor bivše SFRJ u svakom većem gradu postoji radnja u kojoj se mogu naći karakteristični proizvodi (kafa, keks, ajvar, turšija, čokolade, začini). U Pitsburgu, kao što sam već pomenuo, postoji samo jedna takva prodavnica izvan grada, i nju drže Bošnjaci iz Bosne. U njoj se mogu naći proizvodi iz cele bivše SFRJ (Franck kafa, Kraš čokolade, Vegeta iz Hrvatske, Plazma keks, Jaffa biskvit, Grand kafa i Smoki iz Srbije, Ajvar iz Makedonije, ratluk iz Bosne itd). Cene su znatno više nego u Srbiji.

dobru testeninu, voće i povrće, dobar hleb itd. Za veće nabavke išli smo u udaljeni hipermarket "Giant Eagle"; tamo nas je uglavnom vozio stanodavac, jednom nedeljno ili ređe. U jugoslovensku prodavnicu smo odlazili prilično retko, i to nedeljom. Tada je stanodavac išao u srpsku crkvu, a pošto je jugoslovenska prodavnica bila usput, on bi nas povezao i u povratku bismo svratili u prodavnicu. Osim italijanske prodavnice, sve ostale su bile veoma udaljene, i bilo je gotovo nemoguće tamo otići pešice ili gradskim prevozom. Ili se odlazak tamo ne bi isplatio: autobuska karta za jednu vožnju gradskim prevozom iznosila je 2,25 USD, što bi za dve osobe u oba pravca iznosilo gotovo deset dolara. Par puta smo otišli pešice u hipermarket koji se nalazi na nekoliko kilometara od nas; na taj način spojili smo uživanje u šetnji i praktičnu korist.

Pored ishrane, indirektni ekonomski uticaj našeg kulturnog obrasca i naših ličnih navika pokazivao se i u nekim drugim prilikama. Budući da već godina ma šišam kosu na kratko, i da sam to navikao da radim sam, električnom mašinicom, kao i da nosim bradu koju je redovno trebalo podšišivati, ja sam u SAD poneo svoju mašinicu iz Srbije. Nju sam jako davno platio oko 10 EUR. U Srbiji sam ponekad išao kod frizera, u zavisnosti od toga kako sam raspoložen i da li imam vremena i novca, dok sam u SAD planirao da to ne činim, kako bih novac uštedeo za druge, bitnije stvari. Međutim, prilikom dolaska u SAD sa razočarenjem sam shvatio da moja mašinicica ne može da radi na američkoj struji; napon je bio slab, a mašinicica u sebi nije imala adapter. Budući da nisam mogao da nađem adapter u svojoj okolini, i budući da se ispostavilo da mi se ta investicija nikako ne bi isplatila (sam adapter je koštao oko 20 USD), ja sam bio prinuđen da kupim novu mašinicu u SAD. Na taj način dobio sam novu mašinicu koju bih mogao da koristim i nakon povratka u Srbiju, a cena mašinicice je iznosila koliko i dve posete frizeru u Pitsburgu: oko 30 USD. Zbog tehničkog aspekta kulturnih razlika, ja sam u startu bio na gubitku, odnosno bio sam prinuđen da potrošim novac na stavku na koju nisam računao prilikom prvobitnih planova. S druge strane, nisam morao da trošim novac na stvari koje u Srbiji nisu besplatne. Imao sam mogućnost da koristim univerzitetsku teretanu, univerzitetsku fiskulturnu salu i univerzitetski bazen bez naknade, što sam u nekoliko navrata iskoristio.¹²

¹² Kada sam kupovao mobilni telefon i broj telefona, imao sam brojne dileme i nekoliko mogućnosti. Prvo, izabrao sam pripejd paket, kupio sam najjeftiniji telefon, koji je zajedno sa karticom koštao oko 15 USD. Drugo, uzeo sam opciju da svaka poruka koju posaljem ili primim, i svaki kratki razgovor koji ja iniciram ili mene neko nazove, moj racun optereti sa 20 centi. Kupio sam kredit od 15 USD, što mi je bilo dovoljno za mesec dana. Druga opcije su za mene bile nepovoljne, jer su davale pogodnosti za one koji imaju sa kim da pričaju, i to čine jako često i dugo; to je značilo da prvi razgovor ili prva poruka u toku dana košta dva dolara, dok su sve ostale, naknadne aktivnosti tog dana besplatne. Mene su kolege veoma retko zvale, a i ja sam zvao

Ekonomski aspekt akulturacije...

Putovanja su nas dosta koštala jer smo mnogo toga želeli da vidimo. Ipak, za svakodnevno kretanje po kampusu nikada nisam morao ništa da plaćam. Budući da sam živeo u blizini kampusa (20 minuta pešice), gradski prevoz mi nije bio potreban, ali sam povremeno koristio univerzitetski prevoz, koji sam imao pravo da koristim bez nadoknade, kao i svi nastavnici i studenti. Sa porodicom sam putovao na nekoliko različitih mesta. Prvo smo posetili turističke destinacije (Diznilend, Las Vegas, Veliki kanjon), zatim smo posetili Nijagarine vodopade, pa Njujork, pa Amišku zajednicu kod Lankastera u Pensilvaniji. Putovali smo, osim toga i u posetu našim rođacima u okolinu Detroita, a ja sam sam putovao i dva puta u Čikago, jednom na naučnu konferenciju a drugi put da održim predavanje na Univerzitetu Čikaga, zatim u posetu prijateljima u okolinu Albanija, država Njujork, u Vašington i Kanzas (ove dve poslednje destinacije su bile predviđene programom razmene u kojem sam učestvovao, i za to nisam sam snosio troškove). Za sva ta putovanja koristio sam različite strategije i prevozna sredstva, koje sam birao u skladu sa raznim kriterijumima, ali je uglavnom presudna bila cena, dužina putovanja, vreme polaska i povratka i komfor. U Čikago sam putovao vozom, zato što je jeftiniji od aviona, udobniji od autobusa, mogao sam u njemu da prespavam pošto putuje noću, čime štedim jednu noć u hotelu, ali i zbog toga što je železnička stanica u centru grada čime štedim vreme i sebi olakšavam orijentaciju u smislu kretanja po gradu. U Njujork sam putovao autobusom, zato što postoji izuzetno jeftin prevoznik (Megabus) koji povezuje nekoliko velikih gradova u regionu (Njujork, Vašington, Pitsburg, Boston, Filadelfiju). Ukoliko se karta kupi par nedelja unapred cena za vožnju u jednom pravcu može biti i 4 USD, a ako se kupuje oko datuma putovanja može koštati i 40 USD u jednom pravcu. Na daleke destinacije (Las Vegas, Diznilend) putovali smo avionom, i to tako da smo povezali nekoliko putovanja zaredom (išli smo do Diznilenda, pa odatle pravo u Las Vegas, pa nazad u Pitsburg, gde smo bili smešteni). Prilikom posete rođacima i prijateljima iznajmljivali smo automobil, jer nam je omogućavao najveću slobodu i komfor zbog deteta. Ta putovanja koristili smo i da obavimo kupovinu garderobe. Naime, veliki outlet centri se nalaze izvan grada, i bez kola je do njih nemoguće doći: ne postoji redovna autobuska linija, kao ni železnički prevoz. Zato smo iznajmljivali automobil dan ranije, kako bismo njime otišli u tridesetak kilometara udaljeni

druge samo u nuždi, i razgovor sam brzo završavao. Osim toga, imao sam veoma uzak krug ne baš bliskih poznanika i prijatelja, pa je šansa da će me neko zvati bila mala. Dakle, od tipa telefona, za koji me nije bilo briga kako izgleda i kakve su mu performanse, preko broja telefona, pa do paketa, sve je ukazivalo na to da su moja razmišljanja i moje ponašanje u vezi sa komunikacijom bitno drugačiji nego u Srbiji, i direktno su proizlazili iz mog statusa i platežne moći. Ni u Srbiji nisam razgovaraputem mobilnog telefona mnogo, ali sam imao dva telefona i dva broja telefona, jedan pripejd i jedan postpejd paket, i zvao sam znatno više ljudi i češće.

tržni centar i nakupovali garderobu, koja je u SAD znatno jeftinija nego u Evropi. Dok smo bili na putovanjima izbegavali smo da koristimo gradski prevoz, taksi ili metro kad god bismo mogli, ali nekoliko puta smo na to bili primorani. U Njujorku smo izračunali da nam se najviše isplati da upalimo turističku turu autobusom po gradu.

Kupovina i putovanja iziskivali su dosta planiranja i osmišljavanje strategije kako bi se izvukli popusti i dobila sniženja. Duga putovanja, na primer, gledali smo da organizujemo tako da traju tokom vikenda, a ne radnim danima, jer su tada karte za avion niže. Karte za avion i hotelske rezervacije smo kupovali preko interneta i to znatno pre datuma polaska, jer se tako dobijaju ekstra popusti. U SAD nema low cost avionskih kompanija, tako da se ne može putovati za malo para, ali se mogu ostvariti znatne uštede ako se stalno putuje sa jednom kompanijom (besplatne milje). Međutim, to ima smisla za one koji jako mnogo putuju, i koji su u mogućnosti da se tako organizuju da putuju jednom aviokompanijom. Mi to nismo bili u mogućnosti. Automobil smo rentirali preko interneta, vikendom, i tražili smo najjeftinija vozila. Međutim, prilikom rentiranja, imali smo više ograničenja koja su proizlazila iz našeg statusa. Ja sam, kao osoba sa privremenim boravkom u SAD, imao prava samo na debitnu (platnu) karticu u banci; nisam imao pravo da dobijem kreditnu karticu. To je sa sobom povlačilo neka ograničenja, kao što je rentiranje kola; nisu mi sve rentakar agencije htele iznajmiti kola. Po pravilu su najpovoljnije agencije izbegavale da mi rentiraju kola, pa sam bio prinuđen da koristim usluge skupljih agencija. Osim toga, u nekim slučajevima, mogao sam da računam na bolju cenu ukoliko bih pokazao povratnu avionsku kartu za Srbiju. Ja to nisam imao, jer mi fondacija koja me je poslala u SAD to nije dala; kartu za povratak dala mi je neposredno pred povratak. Nisam, dakle, mogao da računam ni na tu vrstu povoljnosti. Međutim, s druge strane, ostvarivao sam povoljnosti iz činjenice da sam stariji od 25 godina, i da nisam državljanin Teksasa. Te dve kategorije podlegale su posebnim proverama ili ekstra troškovima; osobe mlađe od 25 godina smatraju se manje odgovornima, odnosno češće izazivaju saobraćajne nesreće i sl. Stanovnici Teksasa, osim što su manje pažljivi vozači od prosečnog vozača u SAD, imaju poseban pravni status u federaciji, pa su zbog toga izloženi posebnim odredbama. Zato ove dve kategorije nisu mogle da računaju na istu cenu osiguranja kao i ostali korisnici. Uz sve to, ukoliko sam hteo da iznajmljujem kola morao sam dosta da rizikujem. Nisam bio u mogućnosti da platim potpuno osiguranje, već sam prilikom rentiranja plaćao osiguranje samo u slučaju da mi neko ukrade ili ošteti kola; to je koštalo oko desetak dolara dnevno. Nisam bio osiguran za slučaj da ja skrivim saobraćajni udes (još oko 50 USD po rentiranju), pa bih u tom slučaju morao da platim iz svog džepa celokupni iznos štete.

Garderobu smo kupovali takođe zbog cene. Ja sam kupio nekoliko farmerki, jedne patike, jedan duks i jednu majicu za uspomenu, dok smo najviše ku-

povali stvari za dete. Supruzi sam za uspomenu kupio haljinu, amišku kapu i najk patike. Za rođake i prijatelje u Srbiji sam kupio promotivne majice Univerziteta u Pittsburgu, koje su koštale po nekoliko dolara. Sebi sam za uspomenu kupio loptu i rukavicu za bejzbol. Detetu smo kupili kapu, naočari i torbicu sa likom Mini Maus. Kupili smo i ram za slike koje izrađuju Indijanci. Svim rođacima i prijateljima sam poslao razglednice.

Na izlaske ili provod gotovo da nisam ni trošio novac. Sa porodicom sam izašao na večeru svega jednom u jedan burmanski nacionalni restoran, jednom smo bili na ručku u srpskom klubu, jednom smo išli u zoološki vrt, a ja sam posetio jednu utakmicu američkog fudbala i jednu bejzbol utakmicu. Jednom su me kolege vodile na koncert ozbiljne muzike, jednom su me vodili na folklornu priredbu srpskog kluba u obližnjem gradu, a jednom u elitni kineski restoran. Dok sam boravio u Čikagu jednom sam večerao u bluz klubu, a drugi put u italijanskom restoranu. Nekoliko puta me je stanodavac pozvao na večeru kod njega kući, a dva-tri puta sam odlazio na večeru kod svojih kolega. Dok smo bili na putovanjima, nekoliko puta smo svraćali u restorane na ručak ili večeru. Više puta sam tokom radnog dana, u pauzi, odlazio na ručak u kineski restoran koji se nalazi u kampusu, a par puta i u neke druge restorane u kampusu. Sve u svemu, nije mnogo za pet meseci boravka. Dosta para sam trošio na odlazak u Starbucks kafić na espresso kafu, koja inače nije u ponudi konvencionalnih američkih restorana i kantina. Međutim, ulaganje u tu kafu nije donosilo samo gastronomsko uživanje, nego i mogućnost da se javim porodici putem skajpa, budući da Starbaks ima wireless mrežu.

Kupio sam četiri knjige preko Amazona, a tokom putovanja u Veliki kanjon, u knjižari, dve knjige o Indijancima. Nema sumnje da bi broj knjiga bio znatno veći da sam mogao sve da ih ponesem sa sobom. Nekoliko knjiga iz univerzitetske biblioteke sam kopirao.¹³

Da bih mogao da spakujem sve stvari, i da ne bih plaćao dodatni prtljag u avionu, ostavio sam u SAD nekoliko manje važnih knjiga, jednu staru torbu za kompjuter, staru trenerku, patike koje sam tamo i kupio za deset dolara i koje su me dobro služile, peškir, nekoliko gaća i majica.

U novoj sredini mnogo stvari je zavisilo od društvenih odnosa. Činjenica da sam bio "zaposlen" na jednom institutu na kojem je radilo nekoliko ljudi

¹³ Pošto fotokopiranje tamo nije jeftino, pokušavao sam da pronađem način da tu ostvarim neke popuste. Pitaoh direktora instituta na kome sam boravio da li on može da mi pomogne, ali on nije uspeo da nađe načina da se to uradi besplatno. Institut je bio u procesu kupovine skenera, ali on još nije bio stigao. Zatim sam se raspitivao u samoj biblioteci, i otkrio da ukoliko sa svoje platne kartice prebacim odgovarajuću sumu novca na univerzitetsku karticu, mogu tom univerzitetskom karticom da plaćam fotokopiranje u biblioteci po sniženoj ceni; na taj način sam mogao da ostvarim popust od oko 20%. Iako to nije bilo dovoljno dobro, bilo je najbolje što sam našao.

koji su poslovno vezani za prostor Srbije, ili su oženjeni Srpkinjama, kao i da je moj stanodavac bio Srbin iz Rumunije, omogućavala nam je da se ponašamo na odgovarajući način, odnosno donosila nam je uštedu u raznim sferama društvenog života. Moj stanodavac nije uzeo od mene depozit u visini jedne stanarine, što su drugi stanodavci činili, zbog toga što smo pripadnici istog naroda. Dao nam je na korišćenje mašinu za pranje i sušenje veša, što nam je štedelo određenu količinu para (inače bismo morali da peremo stvari u javnim perionicama po ceni od nekoliko dolara po pranju), ali nam je štedelo i vreme i omogućavalo da ga kvalitetno iskoristimo: sve stvari su odmah nakon pranja mogle da budu suve i upotrebljive. Dok smo u Srbiji izbegavali da pijemo vodu sa česme i koristili filter čije je održavanje prilično koštalo, u SAD smo smatrali da tako nešto nije ni isplativo, ni potrebno, budući da smo tamo privremeno: vodu nismo kupovali, već smo pili vodu sa česme. Amerikanci, koliko sam video, uglavnom kupuju flaširanu vodu, ali sam se ja poveo za primerom jednog kolege koji je pre mene boravio u istom gradu i u sličnom svojstvu, koji takođe nije kupovao vodu već je koristio onu sa česme. Mi smo živeli blizu kampusa (studentskog grada ili četvrti), što znači da smo nekoliko kilometara bili udaljeni od centra grada (downtown). Tamo smo mogli da ode-mo autobusom, ali je cena karte, kao što sam već rekao, bila 2,25 USD po osobi u jednom pravcu. Odlazak i povratak bi nas koštali oko 10 USD. Zato nismo često tamo odlazili, jer osim što je koštalo, nije bilo tako mnogo toga da se vidi. Cene karti za muzeje su bile relativno skupe, ali smo otkrili da postoje dani kada postoje popusti, odnosno dani kada je ulaz besplatan, pa smo naš odlazak tamo tako i tempirali. Budući da sam ponekad morao da jedem u restoranu, kada sam bio zauzet na fakultetu pa nisam mogao da stignem kući na ručak, dobijao sam karticu restorana u kojima sam se hranio, koja mi je obezbeđivala određene popuste, što sam koristio kad god sam mogao. Recimo, dobio bih obaveštenje da će određenog dana svako ko sa članskom karticom dođe na ručak u restoran "Panera bread" dobiti besplatan kolač, piće ili kafu. Neke prodavnice su određenim danima davale izuzetne popuste (više od 50 procenata), pa smo tada u njima kupovali. Jedna prodavnica begelsa (američke slane ili slatke krofne sa rupom u sredini) svakog četvrtka je davala tuce begelsa po ceni dva begelsa, što je bila prava bagatela.

S druge strane, kada smo otišli na vikend u Njujork, izabrali smo hostel koji je najbliži centru Menhetna, tako da smo platili znatno više nego da smo izabrali neki hostel na periferiji Bruklina. Na taj način smo u startu potrošili mnogo novca, ali smo istovremeno uštedeli novac za prevoz, i štedeli vreme koje je potrebno da obiđemo stvari koje želimo da vidimo. U Diznilendu smo takođe gledali odnos cene, kvaliteta i blizine određenoj lokaciji, i tražili najpovoljniju varijantu. Zato smo uzeli najjeftiniji hotel koji je bio dovoljno blizu da može da se stigne u Diznilend pešice. Pored cene i lokacije, bilo nam je važno da smeštaj bude na određenom nivou. Zato smo se u nekim slučajevima odlučivali za nešto

skuplji hotel koji pripada lancu za koji znamo da ima određeni kvalitet (Best Western), nego za jeftiniji iz lanca sa kojim nemamo iskustva. U Las Vegasu smo, budući da smo rezervisali hotel znatno ranije, dobili izuzetnu ponudu za jedan od najpoznatijih hotela (Tropicana), i smeštaj dobili po ceni skupljeg hostela. U Čikagu sam imao sreće da putem interneta rezervišem sobu u hotelu Travelodge, koji se nalazi u samom centru grada, i koja je u tom trenutku bila dvostruko jeftinija od sobe u obližnjem hostelu. Pojedina iskustva iz Srbije ili Evrope nisu mogla da nam koriste. Recimo, ponekad smo tražili hotele koji, pored prenoćišta, za istu cenu nude i doručak, nadajući se da ćemo tako uštedeti nešto novca, i da ćemo ujutru moći da napravimo sendviče za ručak; u SAD veoma mnogo hotela ne daje doručak uz prenoćište, što je za nas predstavljalo neprijatno iznenađenje. Ispostavilo se da je kontinentalni doručak u američkim hotelima neupotrebljiv u obe svrhe: niti smo se najeli za doručak, niti smo mogli da pravimo sendviče za kasnije. Sve je bilo slatkog ukusa, hleb je bio loš, kao i musli. Slično je bilo i sa hranom u avionu. Američke avio-kompanije uglavnom ne daju obroke tokom leta, ma koliko da let traje, odnosno obrok možete dobiti uz relativno visoku cenu, kao da ste u restoranu. Zato nikada na putovanjima nismo mogli da računamo da ćemo uštedeti tako što ćemo jesti u avionu.

Analiza strukturalne dimenzije ekonomskog ponašanja

Strukturalna dimenzija i kulturalna dimenzija akulturacije u ovom konkretnom slučaju bile su veoma povezane u ekonomskom smislu, i obe su zavisile od ekonomske moći imigranta, s tim da su se razlikovale po stepenu u kojem na njih utiče ekonomska moć imigranta, odnosno po stepenu u kojem one utiču na ekonomsko ponašanje proučavanog subjekta. Moj stepen uključenosti u institucije novog društva, kao i stepen ostvarenih odnosa sa domicilnim stanovništvom, više je zavisio od mog pravnog statusa i kulturnog obrasca, a manje od moje ekonomske moći. S druge strane, moj odnos prema kulturnim karakteristikama nove sredine, kao i odnos prema kulturi moje stare sredine, više je zavisio od sredstava kojima sam raspolagao, nego od mog pravnog ili građanskog statusa.

Moj stepen uključenosti u društvo SAD bio je povremeno jednak stepenu uključenosti u srpsko društvo, a povremeno obrnuto proporcionalan mom uticaju i stepenu integrisanosti u moju matičnu sredinu. Ja sam bio stanovnik dve sredine, pritisnut zahtevima i jedne i druge sredine, odnosno opterećen složenim međudejstvom faktora iz Srbije i SAD. U staroj sredini sam zadržao svoj posao, svoje kontakte i dobar deo svojih obaveza (sve vreme svog boravka u SAD obavljao sam posao na svojoj matičnoj instituciji: pregledao sam ispitne zadatke svojih studenata, vršio konsultacije putem interneta, rešavao određena studentska pitanja, obavljao mentorski rad itd.). Nisam, dakle, izgubio vezu sa

matičnom institucijom, niti su mi se mnoge obaveze na matičnoj instituciji smanjile. Isto tako, redovno sam, pa čak i češće nego dok sam bio u Srbiji, komunicirao sa porodicom, rodbinom i prijateljima. A putem mejla, sms poruka, televizije i on-line izdanja novina bio sam uključen u sve procese u zemlji pokle: moja banka u Srbiji mi je redovno slala izveštaje, budući da sam zadržao svoj račun u banci u Srbiji, udruženja čiji sam član su me obavestavala o novim dešavanjima, čitao sam i slušao u društvenim procesima itd.

U novoj sredini dobio sam telefonski broj, adresu, bankovni račun, platnu karticu, univerzitetsku identifikacionu karticu, člansku kartu biblioteke, socijalni broj, osiguranje, postao sam član određenih klubova ili grupa, stekao sam obavezu plaćanja poreza itd. Takođe, i u novoj sredini imao sam neku vrstu matične institucije; imao sam nešto poput radnog mesta (stolicu i kompjuter koji su, osim mene, koristili i drugi posetioci Instituta), imao sam e-mail Univerziteta u Pitsburgu, primao sam poštu na adresu Instituta gde sam boravio (Institut za ruske i istočnoevropske studije), imao sam obaveze prema tom univerzitetu, i svuda sam se predstavljao kao gostujući istraživač na tom, ili sa tog univerziteta. Ukratko, bio sam socijalno vidljiv, sa velikim stepenom prava, ali ne i sa svim pravima. Nisam mogao da dobijem kreditnu karticu, što je povlačilo sa sobom mnoga ograničenja u mom ponašanju i mogućnost mog uticaja na moje novo okruženje.¹⁴ Imao sam pravo i obavezu da prisustvujem nastavi na određeno-

¹⁴ Proces kroz koji sam prošao tokom prilagođavanja i integracije u finansijski segment kulture nove sredine, vrlo je indikativan. U Srbiji sam imao dinarski i devizni račun, i platnu karticu (Visa elektron) koja mi je služila za plaćanja. Njome nisam mogao ništa da naručim preko interneta i nisam mogao da dobijem mogućnost odloženo plaćanja, ali sam gotovo svuda mogao da platim usluge i da na svakom bankomatu podignem novac koji imam na račun. Prilikom polaska u SAD dobijali smo oprečne informacije o odnosu između dva finansijska sistema; neki su nam govorili da nećemo moći tamo da koristimo debitne kartice iz Srbije za plaćanje u SAD, i da je veoma veliko pitanje da li ćemo njima moći i da podizemo novac sa američkih bankomata. Zbog toga su neki učesnici programa pre odlaska otvorili nove račune u drugim bankama u Srbiji i izvadili nove kartice, koje su navodno mogle da se koriste i u SAD. Ja sam se odlučio da ponesem gotovinu, kako u slučaju neprilika ne bih bio ostavljen bez novca. U SAD smo odmah po dobijanju adrese i telefona mogli da predamo zahtev za otvaranje računa i za platnu karticu neke američke banke. Kada smo to dobili, tom karticom smo mogli sve da plaćamo, kao i da je koristimo za plaćanja preko interneta. To je znatno olakšalo funkcionisanje. Jednom prilikom sam želeo da proverim da li mojom srpskom platnom karticom mogu da podignem novac sa bankomata i uspeo sam, s tim da je provizija na tu uslugu bila veoma visoka (6 USD). Kada smo po završetku programa napuštali SAD, savetovali su nam da ugasimo račun u američkoj banci, kako ne bismo imali neke komplikacije kasnije. Ja sam svoj račun ugasio, ali su neki ostavili svoj račun, i svoju karticu, aktivnim. Oni i danas mogu tom karticom da kupuju preko interneta, dok ja ovde moram da za to koristim specijalnu, novu karticu (Visa virtuo, na primer). Dva finansijska sistema bila su, dakle, kompa-

nom broju kurseva, a mogao sam, i trebalo je, da održim nekoliko predavanja. Međutim, sve to vreme ja nisam ni od koga bio prepoznat kao stanovnik ili državljanin SAD, niti kao član Instituta na kome sam boravio.¹⁵ To se očitovalo kako na planu moje uključenosti u društvo, tako i na planu mog ponašanja, odnosno na planu mog kulturnog obrasca. Iako sam mogao da primam poštu na adresu Instituta, moja funkcija i pozicija tamo nije bila definisana. Imao sam člansku kartu univerzitetske biblioteke, što znači da sam mogao neograničeno da koristim tu biblioteku bez nadoknade, i da dobijam naručene knjige na adresu mog Instituta. Imao sam i identifikacijsku karticu Univerziteta, što je značilo da mogu da koristim univerzitetski prevoz po kampusu bez nadoknade. Mogao sam sa tom karticom da koristim i rekreativne centre univerziteta bez nadoknade. Mogao sam da se, po istim cenama kao i američki studenti i profesori, da koristim studentsku menzu. Dobijao sam putem elektronske pošte obaveštenja o svim važnijim dešavanjima na univerzitetu. Putem univerzitetske internet mreže imao sam pristup svim materijalima za kurseve koje sam posmatrao. Imao sam pristup institucijama koje vrše dodatno obrazovanje univerzitetskih nastavnika. Ipak, nisam mogao da ostvarim neka meni važna prava. Sve vreme mog boravka pokušavao sam da ostvarim pravo na korišćenje besplatne wireless mreže na univerzitetu, ali se to ispostavilo kao komplikovan zahtev zbog mog specifičnog privremenog statusa (koji je pravio probleme softveru koji ga nije prepoznao), kao i zbog nekih tehničkih problema na mom kompjuteru. Zbog te dve činjenice morao sam da koristim druge vidove internet konekcije. Isto tako, na mojoj matičnoj američkoj instituciji sve vreme mog boravka nisam mogao da dobijem šifru za pristup zajedničkom štampaču; uvek kada mi je bilo potrebno

tibilna, ali je svaki od njih imao brojne specifičnosti, a moj odnos prema tim specifičnostima zavisio je od mog statusa, navika i pogodnosti koje su mi pružali.

¹⁵ U tom pogledu mogu da se naprave neka poređenja koja jasnije pokazuju moju poziciju i specifičnosti konkretnog programa, ali i specifičnosti culture u kojoj boravim. Pre nekoliko godina bio sam pridruženi predavač na Institutu za istoriju jugoistočne Evrope u Gracu (Austrija). Primao sam stipendiju od fondacije WUS Austrija. Nisam, dakle, bio zaposlen na tom Institutu, ali sam redovno prisustvovao svim sastancima osoblja, i držao izborni kurs studentima o migracijama i etnicitetu. Imao sam svoj ključ od ulaznih vrata Instituta i od biblioteke i pravo da dođem i radim na Institutu kad god sam hteo. Budući da tada nisam imao svoj kompjuter, to mi je veoma koristilo. Stanovao sam u studentskom domu. Direktor Instituta mi je ustupio svoj bicikl kako bih lakše i jeftinije putovao do posla, i postao sam član fudbalske ekipe Instituta. Iako na tom Institutu nije bilo Srba, gotovo svi su govorili engleski i, zbog svojih istraživanja, srpski (ili hrvatski, ili bošnjački), i dobro su poznavali situaciju u našoj zemlji, pa nisam imao nikakvih problema u komunikaciji. Osim rada na Institutu nisam imao nikakve obaveze prema državi Austriji. Za razliku od toga, u SAD sam imao mnogo administrativnih obaveza prema državi prijema. Direktor mog Instituta me je pozvao par puta na ručak kod njega kući, ali nisam bio praktično uključen u rad Instituta na bilo koji način.

nešto da štampam, morao sam da molim sekretaricu Instituta da ukuca svoju šifru i da mi dozvoli štampanje. Pored ovog profesionalnog plana, i na privatnom planu nisam do kraja mogao da budem uključen u društvo. Imao sam pokriveno zdravstveno osiguranje, ali do određene sume. Takođe, nisam mogao da računam da će mi osiguranje pokriti troškove lečenja ili operacije zuba. Zato sam stalno bio kao na iglama, i molio Boga da me zubi ne izdaju. Moja porodica je, praktično, bila na dužem turističkom putovanju, jer nije imala nikakva prava: moja supruga nije mogla legalno da se zaposli, a moja ćerka nije mogla da ide u vrtić. Od članova moje porodice, dakle, u ekonomskom smislu nisam mogao da očekujem bilo kakvu pomoć, a ni država SAD mi nije htela pomoći onoliko koliko pomaže svojim državljanima.

Jedna od važnih stvari prilikom razumevanja nečijeg ponašanja u novoj sredini, i razumevanja razlika u stilu života u staroj i novoj sredini, jeste razlika u statusu koji imigrant ima u novoj sredini u odnosu na status u staroj sredini. Ja u novoj sredini nisam mogao sebi da obezbedim jednak ili viši status od onog koji posedujem u staroj sredini, a samim tim nisam mogao sebi obezbediti ni jednako kvalitetan, pa ni bolji ili sadržajni život nego što sam ga imao u Srbiji. Uvek sam imao na umu da moram da se vratim u svoju staru sredinu, i da želim da se u nju vratim, i to je uticalo na moje ponašanje i uslovljavalo obrazac mog ekonomskog ponašanja. Moj život u dve sredine povećavao je moje prihode, ali i moje rashode. Učešće u programu, kombinovano sa zakonima i propisima u obe sredine, uticali su na to da imam mogućnost da ostvarim plaćeno odsustvo u zemlji porekla, što mi je omogućavalo da primam i stipendiju u SAD i platu u Srbiji. Zakoni u obe sredine, kao i uslovi programa razmene, uticali su na to da i moji rashodi budu duplirani, jer sam sve vreme boravka u SAD morao da plaćam stan i račune i u jednoj, i u drugoj sredini.¹⁶

¹⁶ Pokušaću da na jednom primeru prikažem praktično dejstvo strukturalnih i kulturalnih aspekata akulturacije, odnosno da prikažem način na koji se ti različiti aspekti mogu razdvojiti. Taj sam primer već nekoliko puta pominjao. Reč je o iznajmljivanju i vožnji kola u SAD. Da bih mogao da iznajmim kola, morao sam da na izvestan način i u određenom stepenu budem uključen u novo društvo, da u njemu budem socijalno vidljiv, odnosno aktivan, da imam donekle izgrađenu mrežu društvenih odnosa. Morao sam da prihvatim neke odgovornosti, da preuzmem neke obaveze i da na taj način ostvarim neka prava. Imao sam račun u banci i platnu karticu, što mi je davalo određena prava i mogućnosti da funkcionišem i utičem kako na moj, tako i na život ljudi u mom okruženju. Ta dva uslova za osnovnu društvenu moć sam ispunio tako što sam imao stalne prihode, što sam posedovao adresu u SAD, broj telefona, određena dokumenata (identifikacione karte, vozačke dovole), posedovao novac na računu itd. Sve su to strukturni zahtevi koji se, iako zavise od određenih kulturnih obrazaca, odnose na zakonske regulative, tj. na društveni dogovor. Svi pomenuti zahtevi zavisili su od društva prijema, izuzev vozačke dozvole, koja je mogla da bude izdata u zemlji porekla. To je značilo da država SAD prihvata da prihvata određena kulturna dostignuća mog društva porekla,

Ekonomski aspekt akulturacije...

Poseban aspekt moje uključenosti u društvo prijema bio je izražen u obavezi, nametnutoj od strane fondacije koja mi je dala stipendiju, da za vreme trajanja mog boravka bar dva puta učestvujem u aktivnostima koje su vezane za humanitarni ili neki drugi vid socijalnog rada. Mogao sam da držim časove engleskog pripadnicima manjina, mogao sam da predajem po njihovim opštinama o Srbima i Srbiji, mogao sam da učestvujem u pripremi i distribuciji hrane socijalno ugroženim kategorijama ljudi, mogao sam da pravim nameštaj za siromašne, da pomažem u radu neke verske zajednice itd. Ja sam se odlučio za ove poslednje dve navedene mogućnosti. Učlanio sam se u udruženje studenata koji su prerađivali stari nameštaj i po niskim cenama ga prodavali siromašnim slojevima, prisustvovao njihovim sastancima i jedan vikend odvojio da se pozabavim i manuelnim delom tog angažmana. U drugom slučaju jedan vikend sam proveo sa pripadnicima jedne male verske zajednice kojima sam pomagao u čišćenju prostorija, pripremi hrane i spremanju posuđa. Te obaveze sam doživeo kao preveliki zahtev, i nevoljno sam ih ispunio. Smatrao sam da to nije primereno mojoj poziciji i razlozima mog boravka u SAD.

Upoređivanje modela ekonomskog ponašanja različitih migranata u okviru istog programa

Za razumevanje nečijeg ekonomskog ponašanja, kao parametri, nisu dovoljni samo kulturni obrazac u zemlji porekla, kulturni obrazac u zemlji prijema, pa čak ni ponašanje proučavanog aktera u zemlji porekla i zemlji prijema. Potrebno je uporediti ponašanje proučavanog subjekta sa drugim subjektima koji se nalaze u istoj ili sličnoj situaciji, kako bi se utvrdili svi lični ili dodatni faktori koji utiču na formiranje nečijeg obrasca ekonomskog ponašanja. Ja

odnosno da priznaje državu Srbiju kao legitimni društveni faktor koji ima kredibilitet, tj. priznaje da su zakoni u te dve države kompatibilni. Kulturalna dimenzija ogledala se u načinu na koji je trebalo doći do kola i u načinu na koji se voze automobili po SAD. Tako pešački prelazi izgledaju drugačije, drugačije se postupa prilikom dolaska na raskrsnicu, drugačije se pretiče vozilo na autoputu, drugačiji su tipovi vozila (sa automatskim menjačem), drugačije se ponaša na semaforu itd. Sve su to pravila koja proizlaze iz kulturnog obrasca koji se prelio u saobraćajne propise. To nisu strukturni zahtevi, nego kulturni; treba znati značenje simbola kako bi se oni mogli koristiti. Što se tiče moje društvene mreže, na koju sam morao u ovom slučaju osloniti (jer nisam mogao da platim iznajmljivanje i GPS uređaja i dečijeg sedišta, pa su mi ih moji poznanici pozajmili), ona se sastojala isključivo od ljudi sa kojima sam radio, i koji su na čudan način bili povezani sa mojom etničkom grupom (Srbi ili srpski zetovi). Moja primarna strukturalna akulturacija bila je ostvarena u zanemarljivoj meri; nisam izgradio odnose sa domicilnim stanovništvom koji nemaju veze sa mojim etnicitetom.

sam u tom smislu morao da pravim poređenja sa drugim učesnicima u istom programu u kome sam učestvovao.¹⁷

Nisu svi učesnici programa imali iste polazne pozicije. Neki nisu dobili od svoje matične institucije plaćeno, već neplaćeno odsustvo, što je zavisilo od statusa (asistent, docent ili vanredni profesor), godina staža, institucije na kojoj rade i dr. Neki nisu dobili nikakvo odsustvo, pa su odlučujući se za odlazak u SAD dobili otkaz. Nekima je bila redukovana plata, iako su dobili plaćeno odsustvo. Ekonomska moć svakoga od nas bila je različita, u skladu sa statusom u svojoj zemlji, ali i u skladu sa nekim drugim faktorima. U skladu sa svim tim posebnim okolnostima, nekima je boravak u SAD bio prilika da se pokažu i dokažu, i eventualno pokušaju da tamo ostanu, bilo kroz ovaj, bilo kroz neki drugi program. Drugi su svoj boravak u SAD shvatili kao vid usavršavanja, bez želje da se trude da se bilo kome dokažu i dopadnu. Neki su imali porodicu u Srbiji, drugi samo partnera, a treći su bili samci. Stepem uključenosti u društvo porekla, stepen angažovanosti na matičnoj instituciji, takođe je uslovljavao ponašanje, jer je zahtevao od nekih učesnika programa da neprekidno budu u kontaktu sa svojom matičnom institucijom i obavljaju posao na dva mesta: i u zemlji porekla, i u zemlji prijema.

Upoređujući svoje ekonomsko ponašanje sa ponašanjem drugih učesnika programa uočavaju se brojne sličnosti, ali i bitne razlike. Kao prvo, iako je nekoliko njih imalo porodicu kao i ja, oni svoju nisu doveli u SAD. To je za njih bio previše komplikovan i skup proces, koji ne bi doveo do pozitivnih efekata. To je posebno bilo određeno statusom u zemlji porekla, odnosno visinom zarade, ali i određenim objektivnim faktorima u zemlji prijema, kao i nekim faktorima koji su bili vezani za put iz zemlje porekla u zemlju prijema. Naime, moje je dete imalo manje od dve godine tako da nije plaćalo avionski prevoz i smeštaj u hotelu, dok su oni sa starijom decom imali zbog toga dodatne, ne baš male troškove. Međutim, malo dete je, koliko u finansijskom smislu na putu prednost, toliko i veliki teret; malo dete je teže podnosilo dug put od veće dece. Zatim, procena da li se isplati dovesti porodicu zavisila je od mesta

¹⁷ Mogu da pravim upoređenja i sa ponašanjem jednog kolege koji je boravio na istom univerzitetu u Sad kao i ja, godinu dana pre mene. On je, za razliku od mene, bio gostujući profesor, direktno angažovan od strane univerziteta. Boravio je tamo oko četiri meseca, i sa njim su jedno vreme tamo bili i članovi njegove porodice. Imao je mnogo više obaveza u nastavi: držao je dva kursa. Imao je daleko veća primanja od mene. U skladu sa tim iznajmio je znatno skuplji stan u lepšem delu grada. Međutim, na posao je išao peške, kao i ja, nije sebi mogao da priušti organsku hranu, a zbog obaveza nije mnogo ni putovao po SAD. Na univerzitetu nije imao bolje uslove za rad (korstio je isto radno mesto kao i ja). Ipak, on je bio znatno socijalno vidljiviji, sa mnogo više socijalnih kontakata sa domicilnim stanovništvom. Učestvovao je aktivno u radu Instituta na kojem je radio, i trpeo kritike kada ne bi posao uradio kako su drugi mislili da treba.

u kome se boravilo u SAD. Ja sam bio blizu severoistočne obale SAD, dakle, relativno blizu Njujorka, Čikaga, Vašingtona, i avionski let iz Evrope do moje baze je relativno jednostavan i jeftin, i traje znatno kraće od leta za destinacije na zapadnoj obali. Osim toga, Pitsburg je veliki grad u kome ima šta da se vidi i doživi. Oni koji su bili smešteni južnije ili zapadnije, morali su da računaju sa znatno dužim putem iz Evrope i znatno većim troškovima avionskog saobraćaja. Mnogi od njih su bili smešteni u malim mestima, tako da njihove porodice ne bi mogle videti ništa zanimljivo, odnosno život bi im bio prilično dosadan. Pored toga, troškovi putovanja u malim mestima su, paradoksalno, znatno viši. Blizu malih mesta nema aerodroma, kao ni gradskog prevoza. To znači da bi svaki put kada bi išli na aerodrom ljudi iz takvih mesta, ukoliko nemaju svoja kola, morali da plaćaju taksi po ceni od nekoliko desetina dolara. Svako njihovo odlučivanje da se ode do udaljenih megamarketa takođe je bilo teško izvodljivo i skupo. Mi smo u Pitsburgu imali sreće, jer je gradski prevoz išao do aerodroma, a cena vožnje po osobi bila je 3,25 USD. I, na kraju, mnogi sebi nisu mogli priuštiti stan, nego su delili stan sa drugim učesnicima, pa bi boravak njihove porodice bio jako nekonforan.

Gotovo svi učesnici programa su iskoristili mogućnost da putuju, i posetili su bar jednu od poznatih i atraktivnih destinacija. Tu, pre svega, mislim na Njujork, Čikago, San Francisko, Las Vegas, Veliki kanjon, Nju Orleans i sl. Veoma malo njih je posetilo neka egzotična ili manje poznata mesta. Pojedini su dosta novca trošili na večernje izlaske po klubovima. Dosta učesnika nije plaćala smeštaj u Njujorku ili Čikagu, jer su gotovo svi imali prijatelje ili rodbinu u tim gradovima. Ja na takvu pogodnost nisam mogao da računam. Ne samo da nisam mogao da dobijem besplatni smeštaj u gradovima koje sam želeo da posetim, nego sam dodatno potrošio veliko količinu novca da posetim rođake u predgrađu Detroita, što svakako nije bila destinacija koju bih, da oni nisu tamo, želeo da posetim. Tako se, u ovom slučaju, moja etničnost nije pokazala kao ekonomski isplativa, odnosno donosila mi je dodatni trošak na putovanjima.

Mnogi učesnici¹⁸ su želeli da kupe nešto od proizvoda koji su jeftiniji ili kvalitetniji u SAD. U mojoj grupi poznanika naročito su se kao poželjni isticali proizvodi Applea. Gotovo svi su kupili neki od njihovih laptopa, I-poda i/ili I-phonea. Cena standardnog laptopa je oko 1300 USD, a najnovijeg modela I-phona oko 800 USD; cena starijih modela se kretala oko 400-500 USD. Budući da smo svi bili vezani za univerzitete, mogli smo prilikom kupovine kompjutera računati na popust od oko 150 USD. Popularni su bili i fotoaparati. Osim toga, mnogo njih je kupilo kofere Samsonite marke, i to preko Amazona. Jedan broj njih se snabdeo sportskom opremom, prvenstveno sportskom obućom, marke

¹⁸ U ovom programu je prethodne godine učestvovalo oko 70 učesnika iz celog sveta, a iz Srbije 6. Imali smo mnogo zajedničkih aktivnosti, pa sam neprekidno imao uvid u to šta rade ostali učesnici programa.

Nike ili New Balance, koje su u outlet centrima mogli da se nađu za manje od 20 USD. Ništa od toga, izuzev Nike patika, nisam kupio, jer sam već dosta novca potrošio za putovanja sa porodicom, a moji troškovi ishrane su bili, zbog troja gladnih usta, znatno veći od njihovih. U skladu sa tim, ja sam bio jedan od retkih učesnika koji prilikom povratka nije imao dodatni prtljag, i nije morao zbog toga da snosi dodatne; svi su imali dva kofera, i oba su bila prepuna različite robe, a svaki prekobrojni prtljag u avionu se naplaćuje 50 USD.

Ja sam pre puta imao dilemu da li da kupim laptop u Srbiji, ili da ga kupim po dolasku u SAD. U SAD je tehnika jeftinija, ali postoje brojne teškoće prilikom kupovine. Radnje sa povoljnim cenama nisu uvek nadohvat ruke, trebalo je čekati izvestan period na dobijanje platne kartice, kao i na potvrdu univerziteta uz pomoć koje bi se mogao dobiti popust. Za sve to vreme trebalo je komunicirati sa porodicom u Srbiji, a to je jedino bilo isplativo putem Skajpa. Ukoliko ne bih imao kompjuter prvih dana po dolasku, morao bih ili da se lišim komunikacije sa porodicom, ili da trošim znatna sredstva na telefonske razgovore sa njima. Zato sam se odlučio da kupim kompjuter u Srbiji. Međutim, tu se javio drugi problem: kako doći do legalnih softvera, koji su gotovo neophodni za rad u SAD. Plašili su nas pričama da je moguće da američki carinici otvaraju kompjutere i gledaju da li imaju legalne programe, što je za nas u Srbiji mislena imenica. Osim toga, čak i da se prođe carina na aerodromu, prilikom svakog korišćenja interneta postoji mogućnost da nelegalni programi u SAD budu otkriveni i blokirani. Imao sam sreću da saznam da skoro svaki fakultet u Srbiji ima, kao donaciju Ministarstva nauke, određeni broj legalnih programa, i da mogu da ih besplatno dobijem. Na taj način sam uspeo da prevaziđem bitnu razliku u ceni, i da odmah po dolasku imam sredstvo za rad i komunikaciju.

Većina učesnika programa je, slično meni, imala u vezi sa potrošnjom dve osnovne dileme: kako se hraniti i gde putovati. U okviru prvog pitanja, važna dilema bila je da li se hraniti zdravo, što u SAD prilično košta, ili se hraniti konvencionalno, i rizikovati unošenje sumnjivih i za evropska merila nezdravih namirnica u organizam. Pojedini učesnici programa su sebi svaki dan kovali ručak, pokazujući izuzetnu odbojnost prema jeftinoj, "neorganskoj" hrani, pa čak i strah. Organski proizvodi su u SAD znatno skuplji, teže ih je naći jer se, osim malog broja takvih proizvoda koji se prodaju u hipermarketima, uglavnom prodaju u specijalizovanim prodavnicama van centra grada. Jeftiniji proizvodi sadrže neke dodatke koji podstiču konzumiranje (to su nam posvedočili čak i sami Amerikanci i rukovodioci Programa razmene), i veoma često su genetski modifikovani. Većina učesnika čije sam ponašanje pratio nije mogla da se privikne na američku kafu, i većina je izbegavala brzu hranu. Ipak, većina učesnika nije, zbog ograničenog budžeta, mogla biti potpuno dosledna, i postupati u skladu sa onim što smatra za ispravno. Pušači su naročito bili na udaru, jer su u pojedinim američkim državama cigarete koštale pravo bogatstvo. Znam i da su neki učesnici, kojima je stil oblačenja bio veoma važan, u

nemogućnosti da kupe dobru a jeftinu garderobu, sledili primer Amerikanaca iz niže srednje klase, i kupovali kvalitetnu garderobu u second hand prodavnicama po bagatelnoj ceni. Na taj način su zadržali stil i kvalitet po niskoj ceni, uz potiskivanje misli o tome ko je i kako pre njih to nosio.

Zaključak

Primarni cilj ovog ogleada bio je da ponudi neka teorijsko-metodološka rešenja za proučavanje ekonomskog ponašanja tokom akulturacije privremenih migranata iz nerazvijene u razvijenu zemlju, na individualnom i interaktivnom nivou. U tu svrhu korišćena su sopstvena iskustva sa programa razmene visokoškolskih nastavnika u SAD koja su konceptualizovana i kontekstualizovana uz pomoć autorefleksivnog pristupa. U tim iskustvima sam pokušao da prepoznam i izdvojim osnovne faktore, faze, odnose i procese, i da proučim njihovu međusobnu strukturalno-funkcionalnu povezanost i uslovljenost.

Smatrao sam da u cilju boljeg razumevanja ovog problema treba koristiti klasični model proučavanja koji se koristi prilikom istraživanja migracija, što znači da se faktori mogu grubo podeliti na faktore vezane za zemlju porekla ili stalnog prebivališta, faktore vezane za zemlju prijema ili zemlju domaćina, lične faktore i dodatne faktore. Akulturaciju sam podelio na strukturalnu i kulturalnu, u skladu sa kojima se posmatra stepen uključenosti u društvo i stepen ostvarenih kulturnih promena ili uticaja. Kulturne promene i njihove ekonomske aspekte sam posmatrao na planu ishrane, stanovanja i turističkih putovanja. Te planove sam prepoznao kao one u kojima je došlo do najintenzivnijih ekonomskih aktivnosti i najeksplicitnijih ekonomskih promena.

Sistematizacija najvažnijih faktora u ovom procesu pokazala je da je odabrani model proučavanja prilično funkcionalan, ali da je potrebno još raditi na ispravljanju određenih metodoloških problema kako bi se proučavani predmet mogao razumeti u potpunosti. Analiza je pokazala da postoje bitne razlike između modela ekonomskog ponašanja u staroj sredini i modela u novoj sredini, i da se te razlike zasnivaju kako na interakciji između kulturnih obrazaca migranta i zemlje prijema, tako i na specifičnom statusu migranta i na brojnim zakonskim regulativama. Posmatrani privremeni migranti nisu usvojili gotovo nijedan običaj iz zemlje prijema i zadržali ga prilikom povratka u svoju matičnu zemlju, i trudili su se sve vreme svog boravka u novoj sredini da održe život u granicama modela koji postoji u staroj sredini.¹⁹

¹⁹ Sve stvari koje su nam se svidеле u SAD, i koje bismo voleli da primenimo kod kuće, nisu bile ostvarive. Osvrnuću se samo na neke stvari u vezi sa stanovanjem. U SAD mislim da većina stanovnika živi u kućama, dok je kod nas većina smeštena po stanovima u zgradama. Budući da nemamo kuću u Srbiji, nismo mogli pokušati da

Literatura

- Bandić, D. 1997. Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko: ogledi o narodnoj religiji. Drugo, dopunjeno izdanje. Beograd. XX veka.
- Bart, F. 1997. O etničkim grupama i njihovim granicama. U: F. Putinja i Ž. Stref-Fenar. Teorije o etnicitetu. Beograd. XX vek.
- Clayton, P.M. 2007. Introduction. In: Greco, S, P.M. Clayton, A.J. Spreizer. Migrants and Refugees in Europe: Models of Integration and New Challenges for Vocational Guidance. Milano. Franco Agneli. 7-22.
- Davidović, D. 1989. Metodološki aspekti izučavanja kulturnog identiteta mladih jugoslovenskih migranata. U: D.Drljača (ur.). Prilozi proučavanju etničkog identiteta. Beograd. EI SANU. Knjiga 20. 89-95.
- Driedger, L. 1980. Ethnic and Minority Relations. In: R.Hagedorn (ed.). Sociology. Toronto. Holt, R. & W. 354-388.
- Legrain, P. 2007. Immigrants: Your Country needs Them. London. Little, Brown.
- Durđev, B.S. 1995. Posleratno naseljavanje Vojvodine: metodi i rezultati demografske analize naseljavanja Vojvodine u periodu 1945-1981. Novi Sad. Matica Srpska.
- Erdei, I. 2008. Antropologija potrošnje: teorije i koncepti na kraju XX veka. Beograd. XX vek.
- Fabijeti, U, R.Maligeti, V.Matera. 2002. Uvod u antropologiju: od lokalnog do globalnog. Beograd. CLIO.
- Huntington, S.P. 1993. Clash of Civilizations. Foreign Affairs. Vol. 72. No. 3. 22-49.
- JFDP U.S. Handbook: A Guide To Living In The United States Of America. 2010. Washington. Department of State, United States Of America – American Councils for International Education.
- Kovačević, I. 2007. Antropologija tranzicije. Beograd. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta – Srpski genealoški centar.

primenimo nekoliko veoma korisnih izuma. Recimo, posedovanje posebne veš-mašine i posebne mašine za sušenje veša, pokazala se kao sjajno rešenje za rublje, ali mi u našem stanu u Beogradu nemamo prostora i za jedno i za drugo; moj stanodavac je to držao u podrumu. Sistem podnog grejanja koji postoji u SAD, i koji se zasniva na grejnoj jedinici na gas u podrumu koja kroz ventilacione otvore u podu svake prostorije ubacuje topao vazduh, takođe nije primenljiv u Srbiji. Sistem za usisavanje prašine, gde se usisivač nalazi u podrumu, a u svakoj prostoriji se nalazi priključak za struju i priključak za usisavanje prašine, što omogućava da ne vučemo usisivač kroz kuću, takođe je teško ostvariv. Ideja centralnog bojlera u podrumu iz koga se snabdevaju sve prostorije toplom vodom, isto je tako neupotrebljiva u našim uslovima. Čak i da imamo kuću, to su rešenja koja su u našoj sredini skupa, neobična, zahtevaju majstore koji sa time imaju iskustva, održavanje je nepredvidivo itd.

- Nedeljković, S. 2011. Ekonomska isplativost etniciteta: ekonomsko ponašanje kao izraz etničkog identiteta među srpskim iseljenicima u SAD. Etnoantropološki problemi. God. 5. Sv 4. 905-930.
- Pires, G.D. and P. J. Stanton. 2005. Ethnic Marketing: Accepting the Challenge of Cultural Diversity. London. Thomson Learning.
- Smit, A. 1998. Nacionalni identitet. Beograd. XX vek.
- Terzi, O. 2011. Oblici ekonomskog nacionalizma u Srbiji i drugim državama sa kraja 20-og i početkom 21. veka. Diplomski master rad. Beograd. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Živković, Fra I, Ž.Šporer, D. Sekulić. 1995. Asimilacija i identitet: studija o hrvatskom iseljeništvu u SAD i Kanadi. Zagreb. Školska knjiga.

Primljeno: 11.04.2012.

Prihvaćeno: 01.06.2012.

Saša Nedeljković

**CONTRIBUTION TO THE STUDY OF ECONOMIC ASPECT OF
ACCULTURATION DURING TEMPORARY MIGRATIONS:
ECONOMIC BEHAVIOUR OF ONE SERB DURING THE
SPECIALIZATION IN THE U.S.A.**

The first five months of 2011 I spent in the USA, participating in an expert exchange programe. During my stay I noticed number of processes, and I was directly influenced by them, which, in a brother sense can be interpreted as processes of acculturation. Since our anthropology has almost no research on these processes that every temporary migrant from Serbia to the USA must go through, I've decided to use self-reflection as a mean to try and describe this process, especially its economy aspect.

Key words: migrations, Serbia, USA, economy, ethnicity, acculturation.